
POSLEDNJE GREŠKE I PAD SLOBODANA MILOŠEVIĆA

SLOBODAN ANTONIĆ

Trinaestog decembra 2005. godine, beogradska *Politika* (str. 1, 7-9) objavila je veliki intervju sa predsednikom Srbije Slobodanom Miloševićem. Sa njim je razgovarala jedna od urednica *Vašington posta* Elizabet Vimut, ista ona novinarka koja je, sedam godina ranije, postavila tačno 233 pitanja tadašnjem jugoslovenskom predsedniku. Ovoga puta, dve grupe pitanja privukle su najveću pažnju domaće i svetske javnosti.

Prva tema bila je štrajk glađu nekolicine zatvorenika, osuđenih po članu 1. stav 4. Zakona protiv terorizma (“ko poziva ili podstiče više lica na izvršenje dela iz stava 1. ovog člana kazniće se zatvorom od tri do dvanaest godina...”), a koje su predvodili Momčilo Perišić, Velimir Ilić i Goran Svilanović. Novinarku je zanimalo hoće li vlasti da ispune zahteve štrajkača i dozvole njihovo prebacivanje iz specijalnog zavoda u Sremskoj Mitrovici u neku od kazneno-popravnih ustanova sa normalnim režimom. “Srbija ima veoma dobro i moderno zakonodavstvo”, započeo je svoj odgovor Milošević, “i mogu da vam kažem da su naša rešenja daleko humanija nego u većini zemalja koje danas liju krokodilske suze nad ovim događajem. Režim odsluženja kazne u Sremskoj Mitrovici, kuda se upućuju lica osuđena zbog terorizma, daleko je lakši nego u Britaniji ili Nemačkoj, na primer. Svim zatvorenicima, recimo, dozvoljeno je da uveče prate televiziju. Pitam vas, da li je to izolacija? Da li je to težak režim?” “Ali Zoran Đinđić, premijer samoproklamovane vlade u egzilu, optužuje Vas za svirepo postupanje sa političkim zatvorenicima?”, upala je u reč novinarka. “Treba da se zapitate”, uzvratio je predsednik, “kako on to može da zna? Đinđić je iz Srbije otišao još pre pet godina. On je ovde smešna figura, on nema nikakvu podršku”. – “Vi mislite da studenti ovoga puta neće da se pridruže protestu?”, zanimala se Vilmutova. “Ja sam ponosan na naše studente”, rekao je predsednik Srbije. “Oni

su sami iz svoje sredine isključili šačicu huligana koja je prošli put napravila nered na univezitetu. Uostalom, nema nikakvog razloga za proteste. Kao što vam je poznato, jedna delegacija nezavisnih posmatrača iz Rusije, Indije i Venecuele objavila je ovih dana izveštaj koji jasno potvrđuje da u Srbiji nema političkih zatvorenika.”

Druga grupa pitanja ticala se ponovne kandidature Slobodana Miloševića na predsedničkim izborima koji se očekuju sredinom 2006. godine. Upitan hoće li se kandidovati, Milošević je odgovorio: “Još je rano za to pitanje. U ovom trenutku, Srbija je na pragu nove faze povećanja proizvodnje i sistemskih reformi. Svima su poznati uspesi koje smo na tom polju postigli. Srbija je danas oaza ekonomske stabilnosti u regionu i zato veoma interesantna za strane ulagače. Mi moramo spremno da dočekamo njihov skori dolazak ovde.” “Ali, ipak”, uporna je novinarka, “hoćete li omogućiti uslove koje traži opozicija, kako bi i ona izašla na izbore i tako ih učinila legitimnim?” “Legitimni su bili i svi raniji izbori. Za jedan deo opozicije jedini legitimni izbori su oni na kojima bi oni pobedili. Srbija spada u najdemokratskije države u Evropi. To priznaje i sama opozicija u parlamentu, njen lider Vojislav Šešelj. Ne može biti kritika vlasti što je opozicija slaba”, rekao je predsednik Republike. Usledilo je pitanje: “Ipak, vaš glavni protivkandidat na predsedničkim izborima 2001. godine, gospodin Vuk Drašković, izneo je ozbiljne optužbe na račun korektnosti izbornog procesa. Da li mislite da izbori, koji se drže u Srbiji,

odražavaju stvarnu volju naroda?” Predsednikov odgovor je glasio: “Činjenica da je Vuk Drašković danas potpredsednik naše koalicione vlade jasno pokazuje da ni on sam ne drži do takvih optužbi. Izbori u Srbiji uvek su izražavali volju naroda i nema razloga da tako ne bude i ubuduće.”

* * *

Ovako bi mogao da izgleda deo “protivčiničke povesti” (counterfactual history) Srbije bez 24. septembra 2000, pisane za neku knjigu sličnu znamenitom Fergusonovom zborniku *Virtuelna istorija* (Ferguson, 1997). Da je sredinom 2000. godine Milošević doneo drugačije odluke, i danas bi bio na vlasti. Ovaj rad govori upravo o tim Miloševićevim greškama.

U prvom delu članka, opisujem stanje u kojem su se nalazile vlast i opozicija u Srbiji tokom prve polovine 2000. godine. U drugom delu, razmatram četiri mogućnosti koje je, sredinom godine, Milošević pred sobom imao. I u trećem delu, pokazujem da je Milošević, pošto je odabrao pogrešan put, napravio još nekoliko pogrešaka koje su ga odvele u propast.

SULTANISTIČKE TEŽNJE (1998-2000)

Milošević je poslednje tri godine svoje vladavine ubrzano jačao sultanističke crte poretka. Ovakav razvoj naši društveni naučnici već su iscrpno opisali (Antonić, 2000a; Pavlović, 2000; Goati, 2000: 54-57; 2001: 223-228). Stoga ću samo da ponovim da je to značilo:

160

- da se društvena osnova vlasti, od 1989. do 1997. godine, suzila sa oko 70% na nekih 20% biračkog tela;
- da je vlast, kako bi se održala, sve šire počela da upotrebljava nasilje, naročito u obratku sa nezavisnom javnošću i opozicijom;
- da su oslabile objedinjujuće veze između društva i režima (poput zajedničkih vrednosti i interesa), a da je glavna kopča postalo šticieništvo (klijentizam), koje je počelo da se uvlači u sve pore društva;
- da je osnovna odlika političkog poretka, uz ličnu vlast, postala porodična vladavina;
- da je privredni poredak do kraja uobličen u tzv. politički kapitalizam, u kome se glavna dobit ne ostvaruje na tržištu već dobijanjem kakvog državnog monopola.

161 Naravno da je sam Milošević bio najzaslužniji za ovakav tok. Ali, taj razvoj događaja nije bio posledica nikakvog njegovog nauka. Milošević svakako nije ništa znao ni o sultanizmu, niti je smišljeno sledio primere ostalih sultanističkih samodržaca (Truhilja, Divalijea, Batiste, Somose, Markosa itd.; opširnije o njima u: SR, 1998). On se jednostavno ravnao prema prilikama, vukavši poteze kojima je odgovarao na svakodnevne političke izazove. No, kako je njegova politika uživala sve manju podršku u narodu, ali i u svetu, Milošević je morao da se sve više poštapa sa dva pomoćna sredstva: nasiljem i podmićivanjem.

Takav razvoj je svojstven za sultanizam i sasvim različit u odnosu na klasičnu diktaturu. Klasična diktatura započinje sa širokim nasiljem usmerenim na “neprija-

telja”. Ali, sa slamanjem protivnika, uspostavlja se nova ravnoteža političke moći koja podrazumeva da vlast može da se održava i uz neveliku upotrebu nasilja. Nasuprot tome, vladavina sultanističkog samodržca po pravilu započinje bez mnogo nasilja – nasleđem ili čak pobedom na izborima. No, kako vreme prolazi, početni legitimitet postepeno nestaje, pa su potrebna sve češća i veća nasilja da bi se vlast zadržala. Kako puko nasilje nije dovoljno, režim se uporedo oslanja na ustroj opšteg podmićivanja (klijentizam), šireći ga i na mesta koja su prethodno bila pošteđena (univerziteti, škole, bolnice itd.). Na kraju, kada je celo društvo prožeto klijentizmom, to dovodi do vrlo jasne podele na *naše*, i stoga povlašćene, i *ne-naše*, i stoga obespravljene. A pošto je ovih drugih kudikamo više, oni se u pokornosti mogu držati jedino daljim pojačavanjem nasilja. Tako je napredak u korišćenju nasilja “prirodni zakon” sultanističkog poretka.

I drugo, što proističe iz ovoga, sultanizam, za razliku od diktature, na kraju vodi do *ličnog* rata samodržca sa opozicijom. Klasična diktatura počiva na određenoj ustanovi, recimo, vojsci. Tu je i ideologija, poput antikolonijalizma, antikomunizma, nacionalizma. Vlast tamo još uvek zadržava izvesne odlike sredstva za ostvarenje nekog opštedruštvenog cilja – nacionalnog oslobođenja, modernizacije, očuvanja tradicionalnih vrednosti itd. U sultanizmu, pak, vlast je *lična*, a samodržac doživljava vladavinu kao samoj sebi cilj. I dok su u diktaturi neprijatelji vlasti samo neprijatelji određene ustanove i/ili ideologije, dotle su neprijatelji

vlasti u sultanizmu *lični* neprijatelji. Dok u diktaturi mogu da postoje neutralni ili umereni društveni krugovi, u sultanizmu ima samo *ličnih* privrženika (članova klijentističke grupe) i *ličnih* neprijatelja (svih ostalih). Otuda je rat sultanističkog samodržca sa njegovim neprijateljima prirodno stanje odnosa prema opoziciji (Linz and Stepan, 1996: 56-65; 70-71; Chehabi & Linz, 1998b: 39-40).

Ali, valja imati na umu da, kada je Milošević u pitanju, pojačavanje nasilništva i klijentizma u razdoblju 1998-2000. nije nastupilo samo kao posledica logike sistema. Ono je bilo i proizvod dvaju sticaja, za sistem spoljašnjih okolnosti.

Prvi prigodak ticao se ulaska Vojislava Šešelja u vladu. Milošević je, posle izbora, bio veoma voljan da novu vladu napravi sa Vukom Draškovićem. Posle višemesečnog cenkanja, Draškoviću je, na koncu, u vladi od 30 članova, ponuđeno devet ministarskih i jedno potpredsedničko mesto. To je, po Miloševićevom mišljenju, bila razborita i darežljiva ponuda. Ali, Drašković je nastavio da zateže. Tražio je još jedno potpredsedničko mesto i pet udarnih ministarstava u pripadajućih devet (*Nаша borba*, 21-22. mart 1998, str. 5). To je razgnevilo Miloševića. On se, doslovce preko noći, okrenuo Šešelju i sa njim brzo našao zajednički jezik. Da je Drašković tada ušao u vladu, širenje nasilništva teško da bi se odigralo tom brzinom kao sa Šešeljom. Bez obzira na svu sujetu i srebroljublje, Drašković je ipak osećao stanovito poštovanje prema demokratiji, akademskoj i medijskoj eliti. Izvesno je da sa

njim u vladi ne bi bili doneseni neki od zloglasnih zakona – poput Zakona o univerzitetu (1998) ili Zakona o javnom informisanju (1998). Ovako, debelokožni Šešelj, željan obračuna i korišćenja vlasti, samo je podstakao i ubrzao uvođenje novih nasilnih svojstava režima.

Drugi sticaj bio je vezan za kazneni pohod Sjedinjenih Država i njihovih severnoatlantskih saveznika na Srbiju, u proleće 1999. godine. Svaki rat, po pravilu, jača autoritarne crte poretka. Tako je i ovaj poslužio Miloševiću da očisti vojsku od nedovoljno poslušnih oficira i da se okiti zvanjem “vrhovnog komandanta”. Ubrzano je i plevljenje upravljačkog reda od umerenjaka i tehnokrata, a glavnu reč u javnosti počele su da dobijaju nasilne i neodgovorne ličnosti, poput Mirjane Marković, Vojislava Šešelja, Ivana Markovića, Branislava Ivkovića, Uroša Šuvakovića, Nikole Šainovića, Vljaka Stojiljkovića... Ali, najvažnije što je rat sa SAD i njegovim saveznicima dao Miloševiću bila je – dvorska ideologija.

DVORSKA IDEOLOGIJA

Milošević je, naravno, i do tada vešto koristio ideološke obrasce. Ali, po slomu nacionalističke matrice 1995. godine on je neka-ko ostao bez jasne ideologije. Priče o borbi za nacionalne interese i privredni razvoj delovale su mlako i neubedljivo, a pogotovo u njih nije verovala vladajuća elita. Sa ratom protiv NATO-a i to se promenilo. Milošević, i klika oko njega, dočepali su se ideologije koja je ne samo širena u narod, već u koju su i oni sami mogli da veruju. Osnov-

ne sastojke te ideologije izložio je Milošević, 17. februara 2000. godine, u govoru na IV Kongresu SPS-a.

[...] Perspektiva oporavka Srbije, i time opstanka nove Jugoslavije, nije se uklapala u sliku sudbine koja je namenjena ovom delu sveta. Ta slika je podrazumevala razgrađeno društvo, poniženu državu, marionetsku vladu, dezorijentisane ljude, mirenje sa činjenicom da svetom komanduje jedna vlada, spremnost da se toj vladi služi i da se pri tom to služenje doživljava kao sreća. Ta reinkarnacija feudalne inferiornosti, poniznosti i zatucanosti nije prolazila u Srbiji, ne samo zato što Srbija ima istorijsku naviku da bude neposlušna, već i zato što u razvojnom, emancipatorskom smislu izgleda da je od svih evropskih država najviše odmakla od feudalnog srednjevekovnog razumevanja stvari.

[...] Tako je došlo do gotovo tromesečnog svakodnevnog bombardovanja Srbije. To je bio sramni i surovi rat koji je 19 najrazvijenijih zemalja savremenog sveta vodilo protiv deset miliona stanovnika Srbije sa ciljem da se uništi sve – stanovništvo, zemlja, sam život.

[...] Udžbenik iz fašizma nije dovršen. Najubedljivije, najbolje stranice treba da budu ispisane na iskustvu sa istrebljenjem Srba. Svojevremeni pomor Jevreja, komunista, Slovena i Cigana podrazumevao je ši-

rok teren odmazde. Snage je trebalo rasporediti od Severnog mora do Maroka, od Britanskog ostrva do Ulan Batora. Za to je trebalo mnogo oružja, vojske i vremena. 1999, novi fašizam se koncentrisao na malu Srbiju, sa tendencijom na nekoliko ulica u kojima se nalaze porodilišta. Ima li na ovom svetu – belom, žutom i crnom – nekoga kome ta poruka nije jasna? Sumnjam. I zato verujem u pobunu, u otpor, u protest. Jer ta poruka nije upućena samo jednom narodu da će biti istrebljen ako ne bude pokoren. Ona je univerzalna, ona je upućena svima koji se odvažavaju da se pobune, da misle drugačije, da žive kako sami hoće, da veruju da je svaki narod na svetu podjednako vredan i važan i da svi imaju ista prava na slobodu i razvoj.

[...] Danas je na redu Srbija, ali, posle će doći Španija i Francuska, Italija... I čitava Evropa, naravno, ma koliko nekada bila moćna, a sada lojalna. Baš zato što je lojalna. Pa bliska i daleka Azija. Taj veličanstveni kontinent. I drugi, posle njega. I najzad – ceo svet. Ovoga puta pohod na svet neće zaustaviti ni moskovska zima, ni nedostatak oružja, ni nerealnost poduhvata – prepreke na koje su se saplitali svi osvajači sveta, od Atila do Hitlera.

[...] Danas, pogotovo, kada je opasnost od globalnog nasilja izvesna, potreban je globalno organizovan otpor tom nasilju. Mala Srbija, svi ljudi

u njoj, pokazali su da je taj otpor moguć. Primenjen na širem planu, organizovan pre svega kao moralna i politička pobuna protiv tiranije, hegemonije, monopolizma, podsticanja mržnje, straha i novih oblika nasilja i osvete prema borcima za slobodu naroda i ljudi, takav otpor zaustavio bi eskalaciju inkvizicije modernog doba. Uranijumske bombe, kompjuterske intrige, drogirane mlade ubice i potplaćene ili ucenjene domicilne ništarije, promovisane u saveznike novog svetskog poretka, to su instrumenti inkvizicije koja je prevazišla, po svojoj svireposti i cinizmu, sve dosadašnje oblike osvetničkog nasilja koje je nad ljudima vršeno u prošlosti.

Srbija, tako, za Miloševića i njegovu okolinu više nije bila kućni pritvor, u koji su strpani zbog nasilja nad komšijama i ukućanima. Srbija je sada postala poslednja tvrđava slobode i pravde, znamenje borbe malih naroda protiv bezočnog gospodstva jedine preostale velesile. Naravno, Srbiji je, u ratu 1999. godine, doista naneta nepravda. Ali, tu je nepravdu, sada, od postradalog naroda preoteo braćni par Milošević i od nje napravio ideologiju sopstvene vlasti. Ideologiju kojom je taj isti narod pokušao da nastavi da drži u ropstvu i poslušnosti. Svi sporovi, sve razmirice, sve nedoumice, govorili su Milošević i njegova žena, treba da nestanu i sav narod mora da stane kao jedan iza svog rukovodstva. Srbija ima svetskoistorijsku misiju i srpski narod mora da je bude dostojan.

Nema sumnje da je najviše za sluga za oblikovanje ovakve ideologije imala Mirjana Marković. Opšte je poznat njen golemi upliv na Miloševića. Ona mu je pisala govore (Đukić, 1997: 40) i presudno uticala na najznačajnije odluke – poput odustajanja od ostavke, jula 1992. godine (Đukić, 1997: 131), ili odustajanja od priznanja ishoda opštinskih izbora, novembra 1996. godine (Nebojša Čović u nedeljniku *Vreme*, 6. novembar 1999, str. 26). Kao ubeđeni komunista i dugogodišnji profesor marksizma, Markovićka je bila srasla sa doktrinarnim mišljenjem. Na to se još nadovezao i njen oskudan osećaj za stvarnost. Markovićka je, naime, živela u svetu koji nije imao previše dodirnih tačaka sa postojećim.

U tom svetu, u Srbiji “predstavnicima ili simpatizerima opozicije uglavnom kontrolišu sva sredstva informisanja, osim Televizije Srbije” (*Borba*, 17. decembar 1992; preštampano u Marković, 1994b: 218). U tom svetu, strani čitaoci su se zbilja otimali za njene knjige, “zato što sam jedna od retkih intelektualaca, iz ovog dela sveta, koji je pokušao da taj deo sveta objasni. I možda zato što je lep taj način na koji pišem, naravno” (prema Đukić, 1997: 33). U tom svetu, “ima žena koje iz senke svoje anonimnosti, svoje beznačajnosti, pokušavaju da preko muža na funkciji utiču na političke i društvene događaje. Budite uvereni, ja u te apsolutno ne spadam” (*NIN*, 1. maj 1992; preštampano u Marković, 1994b: 180). U tom svetu, “ja nikada nisam imala lične političke ambicije” i “lično nemam razvijeno osećanje za materijalne

vrednosti” (*Večernje novosti*, 28. novembar 1993. i *Borba*, 17-20. oktobra 1993; preštampano u Marković, 1994b: 296; 270). U tom svetu, “sadašnji rukovodioci (u Srbiji – A.S.) nemaju neke naročite beneficije, ili bar nemaju takve koje bi ih razlikovale od većine građana(...) To što Vi podrazumevate pod privilegijama, moja porodica i ja doživljavamo kao odricanja” (*NIN*, 1. maj 1992; preštampano u Marković, 1994b: 174; 175). U tom svetu, “u čitavoj kući ovog vikenda imamo samo mleko, sir, med i stari crni hleb” (dnevnička zabeleška za 10. april 1994. godine; Marković, 1994a: 213). U tom svetu, “ja ne bih mogla da ne radim, da se posvetim 'politici', čak i kad bih htela (a ne bih htela). Ne samo iz razloga akademske prirode, iako su za mene primarni, već i iz sasvim pragmatičnih. Moja porodica ne može da živi od jedne plate. Nije mogla ni ranije, ne može ni sada” (dnevnička zabeleška za 20. april 1993. godine; Marković, 1994a: 51).

Taj lažni svet, odvojen od stvarnog vlašću i raskošju, mogao je da bude uzdrman jedino nečim velikim, što je dolazilo od spolja. Ali, umesto da otrezne, naleti severoatlantskih vazduhoplova na Beograd samo su još više pojačali Markovićkin ideološki autizam. Ona je, već sredinom 90-ih, počela da stvara ideologiju koja je bila mešavina boljševizma i antiamerikanizma. Posle rata iz 1999. godine, Markovička je tu ideologiju do kraja razvila.

Prva sastojnica te ideologije jeste zadržavanje vere u krajnju pobedu komunizma. “Ja ne mislim da je vreme socija-

lizma prošlo, mislim da socijalizam tek treba da se dogodi. Savremeni svet u celini se kreće, po mom mišljenju, ka socijalizmu(...) Mislim da je reč 'istrošen' potpuno neprikladna i za ideju i za praksu socijalizma. Može se govoriti o 'istrošenosti' neke ideje ili neke prakse posle duge prisutnosti te ideje ili posle duge primene te prakse. Kada je reč o društvu, odnosno o sadašnjem društvu, može se na primer govoriti o istrošenosti građanskog društva, privatne svojine, braka, religije, parne lokomotive, pripreme hrane u kući, itd. Ali ideje koje su u istorijskom smislu na početku, ne mogu biti predmet ocene sa aspekta njihove istrošenosti(...) A pogotovo se ne može govoriti o istrošenosti jednog društvenog sistema koji je sa izuzetkom SSSR-a, počeo u širim razmerama da se realizuje tek posle drugog svetskog rata” (Marković, 1994b: 53; III).

Druga sastojnica njene ideologije bila je kuđenje “građanskog društva”, a posebno postojećeg, parlamentarnog oblika demokratije. “Vreme parlamentarizma”, po Markovički je “isteklo”: “Savremeno društvo traži druge, nove, demokratske oblike organizovanja političkog i društvenog života. Ovaj, parlamentarni, već dugo traje” (Marković, 1994a: 177).

Treća sastojnica je bila kuđenje evropskih socijaldemokrata i ostalih “revizionista” među levicom. “Velike radničke partije često su korumpirane pa zastupaju sve interese osim radničkih(...) Forsiranje socijaldemokratskih partija ciljano je jer su one najmanje levičarske, najčešće to nisu uopšte(...) One, po svom biću, zaista nema-

ju nameru ništa da menjaju u građanskom svetu oko sebe, a nemaju nameru ni da ozbiljno sarađuju sa bilo kim u levičarskom okruženju u svojoj zemlji” (*Politika*, 16. jul 2000, str. 17).

I četvrta sastojnica bila je anti-amerikanizam. “Kolonizacija 2000.(...) kreće iz jednog centra, vašingtonskog, i upućena je ka celom svetu(...) Pošto veliki kolonizator ima kratak istorijski život on opravdano, bar na prvi pogled opravdano, svojom glavnom preprekom smatra velike istorijske narode(...) Izazivaju se sukobi u okviru velikih istorijskih naroda kao što su sukobi među slovenskim narodima i sukobi među arapskim narodima i muslimanskim svetom(...) U ovom trenutku čini se sve što je moguće da se razori poslednja država u kojoj živi više od jednog slovenskog naroda, Savezna Republika Jugoslavija, kao zajednica srpskog i crnogorskog naroda” (uvodno izlaganje na okruglom stolu “Globalizacijom protiv globalizacije”, preneseno u *Politika*, 15. i 16. jul 2000, str. 28 i 17).

Uobličavanje ovakve ideologije kod Markovičke, a onda i njeno primanje kod Miloševića, moglo je da ima presudnu važnost za dalji razvoj događaja. Odavno je uočeno da samodržac koji zbilja veruje u neku ideologiju mnogo lakše i surovije koristi nasilje od njegovog “pragmatičnog” kolege. Naime, ideologija nasilnicima donosi mirnu savest. Jedno je ubijati ljude da bi se održala gola vlast, a sasvim drugo da bi se zaštitio “socijalizam”, “nacionalna suverenost”, pa i “demokratija”. Jedno je pucati na ljude koji zahtevaju slobodne izbore ili ostavku samo-

držca, a sasvim drugo otvarati paljbu na “strane agente”, “izdajnike” ili “petokolonaše”. Samodržac sa *misijom* mnogo je pogubniji po svoje podanike od despota koji je samo vlastoljubiv ili srebroљubiv.

Tako se i Milošević, uz šaptačku pratnju svoje žene, u prvoj polovini 2000. godine našao u prilici da, mirne savesti, nastavi sa ubrzanim jačanjem autoritarizma. Glavna najava, ali i pokazatelj ovakvih težnji bila je žestoka galama koju su vladina glasila digla protiv opozicije. Opozicija je prikazivana kao produžena ruka stranog neprijatelja, a svaki javni otpor vlasti ocenjivan je kao “terorizam”. Kada je, krajem maja 2000, najavljeno donošenje Zakona protiv terorizma, svima je bilo jasno na koga će taj zakon da se odnosi.

“IZDAJNIČKA” OPOZICIJA

Vlast je, od samog početka obnove višestranačja u Srbiji, napadala opoziciju da je njeno delovanje izdajničko. Istina, u početku se ta reč nije koristila, ali su javna optuživanja vukla na tu stranu. Recimo, u predizbornom predstavljanju 1990. godine, Milošević je napao opoziciju da “služi onim snagama u zemlji (tadašnjoj SFRJ – A.S.) i inostranstvu koje žele da ruše tek izborene tekovine za Srbiju, u Srbiji i Jugoslaviji” (govor građanima Bora, novembar 1990; Antonić, 1993: 13). U predizbornom predstavljanju 1992. godine, za opoziciju se već upotrebljavaju reči “izdajnici” i “petokolonaši”. Iako ovakve reči još uvek ne koriste Milošević i ljudi oko njega, one već ulaze u rečnik pripadnika “drugog eša-

lona” vlasti. Recimo, Tomica Raičević je, na predizbornom skupu SPS-a u Šapcu, 13. decembra 1992. godine, opoziciju nazvao “petom kolonom” (prema Slavujević, 1993: 142). A Vojislav Šešelj, tadašnji stvarni glasnogovornik režima, prilikom nastupa u jednoj predizbornoj emisiji državne televizije, opozicionare je optužio da su “izdajnici srpskog naroda” (iz zapisa emisije, objavljenog u Milivojević i Matić, 1993: 155).

Međutim, nakon Krize od 17. novembra, reči poput “izdajice” i “petokolonaši” postaću sastavni deo javnog rečnika ljudi iz najužeg Miloševićevog okruženja. U tome naročito prednjači Mirjana Marković. Tako ona, na zboru Jugoslovenske levice u Leskovcu 1997. godine, kaže: “Bez petokolonaške aktivnosti lakše bi se uspostavio kontakt sa inostranstvom. Taj kontakt ometaju ljudi koji su tokom '91. i '92. godine tražili bombardovanje Beograda, radovali se sankcijama i protivili kada su one skinute. To su oni koji sada obilaze svet tražeći vojnu pomoć za rušenje vlasti u Srbiji” (*Nаша borba*, 6. jun 1997, str. 25). A sledeće godine, na zboru svoje stranke u Zemunu, Markovićka će već započeti sa pozivima na obračun sa opozicijom: “Saveznici spoljnih pritisaka na Jugoslaviju u samoj Jugoslaviji treba da se, kao u svakoj zemlji na svetu koja je slobodna, nezavisna i drži do sebe, tretiraju kao njeni najveći neprijatelji(...) Zatvaranje očiju pred ovim opasnostima i odlaganje borbe sa njima može skupo koštati ne samo Jugoslaviju već i život svakog od nas” (*Nаша borba*, 28-29. mart 1998, str. 1).

Iako je rat 1999. godine bio dobra prilika za režim da se obračuna sa opozicijom, on to ipak nije uradio. Istina, uoči rata i tokom njega bilo je ozbiljnih pretnji iz Miloševićevog okruženja. Tokom poslednje krize koja je prethodila napadu NATO-a na Srbiju (septembar-oktobar 1998), potpredsednik vlade Vojislav Šešelj zapretio je, u Skupštini Srbije, da će u slučaju bombardovanja uzeti za taoce opozicione “kvislinge”, poput članova Helsinškog odbora za ljudska prava, Beogradskog kruga ili Žena u crnom. “Možda ne možemo da srušimo svaki njihov avion, ali ćemo ščepati one koji su nam blizu ruku”, obećao je Šešelj (*Nаша borba*, 29. septembar 1998, str. 2). Uoči samog napada, lično je general Pavković pozvao da se, u slučaju rata, zajedno sa teroristima iz OVK “treba razračunati i sa svim domaćim izdajnicima koji u poslednje vreme zagovaraju tezu da se mi ne možemo suprotstaviti celom svetu” (*Vreme*, 20. mart 1999, br. 439, str.12). U jeku rata, 27. aprila 1999. godine, Šešelj i rukovodstvo njegove stranke izrazili su uverenje da će se “Srbija i SRJ odbraniti od spoljnih agresora na vojnom planu, ali da će imati snage i da se brzo i efikasno politički obračunaju sa njihovim malobrojnim pomagačima u zemlji” (navedeno prema Milošević, 2000: 101). Ubrzo se i uprava Markovićkine stranke pridružila ovom pozivu na linč. U njenom saopštenju, od 6. maja 1999, stajalo je da, premda je “naš narod najbolji na svetu” u njemu ipak ima “izdajnika”. “Sve što protiv svoje zemlje urade treba da zna javnost, pa neka im narod sudi. Izdaja se ne oprašta ni u

jednom ratu.” Iste večeri, državna televizija je neposredno optužila predsednika Demokratske stranke, Zorana Đinđića i predsednika Socijaldemokratije, Vuka Obradovića, da su “izdajnici” i “petokolonaši” (*Vreme*, 15. maj 1999, str. 8).

I kada se očekivalo otpočinjanje lova na opozicione prvake, Milošević je ipak odlučio da poštedi opoziciju većih progona. On je, izgleda, u tom trenutku razborito uvideo da bi od toga mogao da ima više štete nego koristi. Naime, bilo je sasvim jasno da glavna opasnost po njegovu vlast dolazi spolja, a opozicija je, opet, sa toliko iskrenosti osuđivala NATO napad, objavljujući nameru da ne otvara nijedno političko pitanje dok traje bombardovanje zemlje da nije bilo potrebe da se od opozicije stvara još opasniji neprijatelj.

Međutim, kako se rat završio, na javnu pozornicu je, kao nikada dotada, provalio govor mržnje. To je sada postao rečnik i samog Slobodana Miloševića. U već pominjanom nastupu na IV Kongresu SPS-a, 17. februara 2000. godine, Milošević je upozorio da inostrane “bogate gazde” više ne moraju da “krvave svoje ruke”, budući da im “uslužno, lojalno i jevtino stoje na raspolaganju, u te krvave svrhe, ruke domicilnih ulizica i kukavica”. “U stvari”, nastavio je Milošević, “u Srbiji i nemamo opoziciju. Imamo grupaciju potplaćenih slabića i uceđenih špekulanata i lopova, koji koristeći teško vreme u kome mnogi ljudi ne žive lako, i koristeći značajna finansijska sredstva koja im se doturaju iz inostranstva, manipulišu osećanjima i potrebama izvesnog broja lju-

di.” Milošević se, pri tom, posebno okomio na upravu u mestima gde je opozicija pobedila na izborima 1996. godine: “Nisu oni zlom zadužili ovaj narod što ne obavljaju kako treba komunalne poslove, već su zlom zadužili ovaj narod što su savremeni janičari. Što, posle nekoliko vekova, ponovo imamo poturice(...) Verovali smo da su janičari i poturice definitivna prošlost, između ostalog i zato što smo verovali da je ropstvo prošlo. Možda bi obnavljanje ropstva obnovilo i janičare. Ko zna. Ali, nismo se nadali ovakvom iznenađenju. Ropstva još nema, ali janičari su već tu(...) Oni su požurili da ljube skute i ruke osvajača koji su tek namereni na njihovu domovinu” (*Politika*, 18. februar 2000).

Ovaj Miloševićev nastup bio je znak ostalim pripadnicima režima da počnu da se utrkuju u opadanju opozicije. Kakve sve reči za nju nisu upotrebljene! “Bednici” (Branislav Ivković, *Glas javnosti*, 13. april 2000, str. 3), “šljam” (Dragan Tomić, *Glas javnosti*, 16. april 2000, str. 3), “izrodi” (Uroš Šuvaković, II Dnevnik RTS, 18. april 2000), “NATO kreature” (Nikola Šainović, II Dnevnik RTS, 20. april 2000), “lopovčiči”, “nedovršene tvorevine”, “kukavice” (Ivan Marković, *Politika*, 29. april – 2. maj 2000, str. 19) “probisveti”, “teroristički jurišnici”, “propali studenti, narkomani, moralni šljam” “ljudski otpad” (Aleksandar Rastović, *Politika*, 9. maj 2000, str. 14), “peta kolona”, “moralni patuljci” (Ivan Marković, *Politika*, 5. maj 2000, str. 14), “mreža potkazivača, spletkaroša i terorista”, “najljuće zmijske u nedrima srpske zemlje”, “ču-

168

dovišne pristalice svakog nasilja i fanatici totalnog rata sa svojim sunarodnicima” (Mirjana Marković, *Politika*, 15. april 2000, str. 16), “izopačene ličnosti”, “kombinacija lokalnih lopova i plaćenih potkazivača”, “potkupljene kukavice, ličnosti sa sumnjivim biografijama sa aspekta nacionalnih interesa, frustrirani muškarci i endokrinološki oštećene žene”, “oni koji u detinjstvu nisu naučili da se redovno kupaju i da ne krađu” (Mirjana Marković, *Politika*, 27. april 2000, str. 14), “opasni narkomani”, “idioti iz prozapadne opozicije” (Vojislav Šešelj, *Velika Srbija*, Vol. XI, No. 722 (mart) str. 45), “s koca i konopca” (isto, str. 39), “agenti stranih obaveštajnih službi” (isto, str. 53), “šaka izdajnika i kriminalaca koja ne zaslužuje neku ozbiljniju pažnju” (isto, str. 57), “huligani i banditi” (Ivan Marković, *Glas javnosti*, 8. maj 2000, str. 2), “gusari” (Ivan Marković, *Glas javnosti*, 17. maj 2000, str. 3)...

I upravo u jeku najvećih napada na opoziciju, desilo se ubistvo predsednika vlade Vojvodine Boška Peroševića (13. maja 2000). Iako je umorstvo izvršila poremećena osoba, bez veze sa bilo kojom organizacijom, ubistvo je odmah stavljeno na dušu opoziciji. Goran Matić, savezni ministar za inofrmisanje, već dan posle ubistva, optužio je opoziciju, a pre svega Otpor, da su naručioc i “jedne u nizu likvidacija po uzoru na Crvene brigade” (*Glas javnosti*, 15. maj 2000, str. 4). Te optužbe je neposredno potkrepila i novosadska policija saopštenjem da je “utvrđeno nesumnjivo da je Gutović (ubica Boška Peroševića – A.S.) bio aktivista organizacije ‘Otpor’ i, prema sopstve-

noj izjavi, SPO i da je bio u bliskim odnosima sa nekim njihovim članovima i simpatizerima za koje se raspolaze podacima da su bili podstrekači i inspiratori ovog zločina” (*Glas javnosti*, 15. maj 2000, str. 5). I odmah je najavljen obračun. “Agresor svoje oružje stavlja u ruke domaćih slugu i izroda da za njih obave prljavi posao, da seju strah i kaos, da spreče obnovu i razvoj naše privrede i našeg društva. Oni sprovode svoj davno zacrtani cilj – hoće da zapale Srbiju, pokušavaju da nasiljem sruše vlast, da izazivaju ulične nered, da podstaknu građanski rat. Ta šačica izdajnika i kriminalaca, fašističkih jurista NATO stranaka, zvali se oni Otpor ili nekako drugačije, nisu ništa do obični plaćenici NATO agresora, sa kojima će se Srbija obračunati kao što se obračunala sa svakim drugim zlom” (Gorica Gajević na spomen sednici pobodom ubistva Boška Peroševića, *Politika*, 15. maj 2000, str. 13).

Naravno, sve optužbe da opozicija u Srbiji sprema oružano nasilje bila su najobičnija klevetnička laž. Opozicija je, jasno, bila svesna autoritarnih svojstava Miloševićevog režima, ali je u svakoj prilici kao osnovni cilj isticala mirnu smenu vlasti slobodnim i poštenim izborima. Istina, na opozicionim zborovima dešavali su se i ispadi koji su mogli da se protumače kao pretnje nasiljem. Takva je bila izjava Vesne Pešić da “nema više pardona... ako treba – radiće i rumunski metod!” (govor na zboru u Vršcu, 12. avgusta 1999; *Vreme*, 21. avgust 1999, str. 5). Takva je bila izjava Nenada Čanka da, pokradu li se ponovo izbori, “otići ćemo odavde na Dedinje, izvaditi đubre iz bunke-

ra i ovde ga obesiti. Evo, ovde će da visi!” (govor na zboru u Beogradu, 14. aprila 2000; prema DOR, 2000/2: 67). Takve su bile reči “Štedite municiju!”, kojima je Vuk Drašković, na zboru svojih pristalica na Ravnoj gori, 13. maja 2000, pokušao da zaustavi kišu metaka ispaljenih u vazduh u znak radosti zbog njegovog dolaska. Ali, svi ti izgredi bili su sasvim retki i više govorili o nemoćnom besu opozicije zbog odbijanja vlasti da upriliči poštene izbore, nego o ozbiljnim namerama da se upotrebi nasilje.

Otuda je čitava “antiteroristička kampanja” vlasti, u proleće 2000. godine, počivala na očiglednoj *klevetničkoj laži*. Taj mehanizam je dobro poznat u autoritarnim porecima. Za razliku od ostalih vrsta političkih laži, kod klevetničke laži “uspjeh leži u tome da se ono što je čovjek sam učinio ili planirao prebaci na neprijatelja(...) 'Jevreji se prema esesovcima ponašaju drsko i bezobzirno', stoga ponašanje esesovaca, inače puno obzira, daje sebi oduška tek na Jevrejima; komunisti u svom programu imaju mučilišta, koncentracione logore, otmicu žena i djece kao taoce; stoga i nacisti moraju da podižu mučilišta, zatvaraju žene i djecu kao taoce, grade koncentracione logore, kako u Njemačkoj ne bi bilo mučenja, odvođenja taoca, koncentracionih logora” (Bloch, 1979: 106). “Dobar deo te propagande sačinjavaju hotimične, svesne laži. Delimično, međutim, ona poseduje istu emocionalnu 'iskrenost' koje imaju paranoidne optužbe. Te optužbe uvek funkcionišu kao čovekova odbrana od razotkrivanja njegovog vlastitog sadizma ili rušilaštva. One se drže obrasca:

upravo ti imaš sadističku nameru; ja sam stoga nevin” (Fromm, 1969: 205).

Režim se spremao da se ratosilja opozicije uz korišćenje ogoljenog nasilja. Stoga je klevetao opoziciju da se *ona* sprema da upotrebi ogoljeno nasilje. Na kraju, vlast najavljuje donošenje Zakona o terorizmu, koji će joj omogućiti nesmetani obračun sa stvarnim protivnicima režima.

ZAKON O TERORIZMU

Samo pet dana po umorstvu Paroševića, Markovićkina stranka izašla je u javnost sa zahtevom da se donese Zakon protiv terorizma. Vladina glasila počela su da objavljuju pohvalne napise o antiterorističkim zakonima drugih zemalja (DOR, 2000/4: 65-75), a onda je izrađen i predlog domaćeg zakona. Sadržaj predloga bio je više nego

170

zloslutan. Terorizam je široko određen kao “preduzimanje kakve opšte opasne radnje” “ili kakav drugi akt nasilja” “u nameri ugrožavanja ustavnog uređenja” (st.1: čl.1). Zamenik ministra pravde u vladi Srbije Zoran Balinovac lepo je objasnio da se pod “aktom nasilja” može podvesti zapravo sve što se želi. “Terorizam nije samo ubistvo. Da bi neko bio svrstan u teroristu ne mora da izvrši brutalno nasilje. Važna je njegova namera... Na primer, blokiranje saobraćaja kada ugoržava bezbednost saobraćaja, kao i pretnje da će se preduzeti akti nasilja, isto tako su terorizam” (*Večernje novosti*, 19. jun 2000; preneto u DOR, 2000/4: 69). Stoga je predlogom zakona određeno da se kažnjava ne samo stvarni “akt nasilja”, već i sve što

može da se oceni kao “priprema” ili “pozivanje” na njega (1: 4.5).

Posebno opasan, sa stanovišta ograničenja slobode javnosti, bio je član 2. Njime se nije predviđala višegodišnja kazna samo za širenje već i za puko posedovanje spisa ili zvučnih, slikovnih ili elektronskih zapisa “kojima se poziva ili podstiče na vršenje dela iz člana 1 ovog zakona” (2: 1). Čak i za puko javno odobravanje “akata nasilja” – poput već pominjane “blokade saobraćaja” – bila je predviđena kazna zatvora do pet godina! (2: 3).

171 Kažnjavanje nije predviđeno samo za članove “organizovanih grupa” koji su učestvovali u “aktima nasilja”, već i za članove grupe koji ništa nisu uradili (kazna se kretala i do osam godina; čl. 3). Ko pokuša da sakrije počinioca ovih nedela – uključiv i onoga koga policija goni samo zbog posedovanja nedozvoljenih spisa ili blokiranja saobraćaja – “ili mu na bilo koji način pruži pomoć”, trebalo je da se kazni najmanje jednom godinom zatvora (čl. 4). Policija je imala pravo da, preko agenata-provokatora, ne samo podstiče pravljenje “terorističkih” grupa, već i da prosto izaziva ljude da daju “terorističke” izjave, ili da se u razgovoru slože sa takvim izjavama provokatora (čl. 5). Čak i samo sumnja da je neko učinio krivično delo predviđeno ovim zakonom bila je dovoljna da se osumnjičeni “preventivno zadrži... u kazneno-popravnim zavodima, okružnim zatvorima, kao i u vojnim zatvorima” čitavih trideset dana (članovi 6 i 7).

Ali ovaj Zakon je išao i dalje. Član 13 je određivao da je, tokom istrage,

svako ko bi bio pozvan da posvedoči protiv osumnjičenog bio dužan da da iskaz. “Svedok koji dođe i bez zakonskog razloga, posle upozorenja na posledice, odbije da svedoči, zatvoriće se. Zatvor traje dok svedok ne pristane da svedoči, ili dok njegovo saslušanje ne postane nepotrebno, ili dok se krivični postupak ne završi, ili najduže trideset dana, s tim što se odluka o zatvaranju preispituje svakih sedam dana”. Zakonom je određen i posebni, vrlo strogi režim istrage (članovi 6–12). Tehnika ispitivanja nije posebno propisvana, ali se mogla naslutiti iz pomenutog intervjua podministra Balinovca: “U Velikoj Britaniji policija je prilikom ispitivanja ljudi za koje se sumnjalo da su članovi terorističkih organizacija koristila pet tehnika da bi u njima slomila psihički otpor. Osumnjičeni su držani u ‘gluvim ćelijama’ sa kapuljačama preko cele glave neprekidno i po sto časova u stojećem položaju, bez prava na jelo, vodu ili pauzu radi vršenja nužde. Kod osumnjičenih je brzo izazivan šok i oni su, pod uticajem halucinacija, bili spremni da sve priznaju” (*Večernje novosti*, 19. jun 2000; DOR, 2000/4: 66).

Konačno, član 16 je određivao da se kazne služe u zavodima strogo zatvorenog tipa. Kako bi trebalo da izgleda odsluženje kazne onih koji su oglašeni krivim jer su čuvali nepodobne spise ili zaprečavali saobraćaj takođe je lepo objasnio podministar Balinovac. “Gotovo sve razvijene države imaju poseban režim izdržavanja kazne za teroriste, pa čak i posebne zatvore u kojima teroristi izdržavaju kazne pod visokim stepenom represije. Specijal-

ni režim podrazumeva smeštanje osuđenika u zvučno apsolutno izolovane ćelije, potpuno obojene u belo i sa non-stop upaljenim svetlom. U Nemačkoj postoji zatvor koji je specijalno napravljen da bi u njemu kazne izdržavali teroristi. Nemačko zakonodavstvo ne predviđa smrtnu kaznu, ali u tom zatvoru je 12 osuđenika izvršilo samoubistvo” (*Večernje novosti*, 19. jun 2000; DOR, 2000/4: 68).

Po govoru Miloševićevih do-
glavnika bilo je sasvim jasno na koga će Zakon da se odnosi. Prvi cilj primene zakona je, prema rečniku ministra policije Vljaka Stojiljkovića, bila “terorističko-fašistička organizacija Otpor” (*Danas*, 30. jun 2000, str. 18). Drugi cilj su, prema istom misliocu, bile “nevladine organizacije koje su, u stvari, obaveštajne agenture Zapada” (isto). I treći cilj zakona bile su opozicione stranke, ti – po rečima predsednika vlade Mirka Marjanovića – “potpuni izdajnici, strani plaćenici, ubice i kriminalci” (*Glas javnosti*, 16. maj 2000, str. 2). Glasnogovornici režima već su tražili “da se lideri domaćeg zločina i izdaje Zoran Đinđić, Vladan Batić, Vuk Drašković, Vuk Obradović, Momčilo Perišić... liše slobode i izvedu pred lice pravde i odgovaraju pred sudom naroda” (saopštenje GO Radikalne stranke levice “Nikola Pašić”, *Večernje novosti*, 18. jun 2000; DOR, 2000/4: 69). A Vojislav Šešelj, tada u zvanju redovnog profesora Pravnog fakulteta, podučavao je, valjda teorijski nedovoljno upućen narod, da uništenje opozicije neće istovremeno da znači i ukidanje demokratije u Srbiji.

To nije opozicija u pravom smislu reči. To je strana agentura. To je špijunska agentura(...) Ove političke stranke do kraja su instrumentalizovane od Amerikanaca i tim činom instrumentalizacije izgubile su suštinsko svojstvo političke partije. One više nisu političke partije. One su špijunske agenture i ne mogu dugo ostati na političkoj sceni(...) U Srbiji će se višepartijski sistem razvijati u njegovom prirodnom smeru, ka dvopartizmu. To je prirodan proces u svim parlamentarnim demokratijama Zapada(...) Kada otpadnu izdajnici, kada nestanu izdajnici sa političke scene, ostaće radikalna desnica, i levica. Možda će se socijalisti i JUL ujediniti, verovatno je i to neki prirodan proces, neću u to da se mešam, to je njihova stvar, a mogu ostati i dve partije. Ali, otprilike će se tu jasno diferencirati desnica i levica. I to je prirodno u svakom sistemu. (Vojislav Šešelj u intervjuu TV Palma, 9. mart 2000; preneseno u listu *Velika Srbija*, Vol. IX (2000), br. 733 (april); str. 21; 19-20)

172

KRIZA OPOZICIJE

Upravo negde sredinom 2000. godine, kada je trebalo doneti Zakon o terorizmu, opozicija se i sama našla u ozbiljnoj krizi.

Istina, Milošević se, odmah nakon okončanja rata za Kosovo, suočio sa talasom narodnog nezadovoljstva. Taj talas je bio poprilično opasan. Već pet dana po

ukidanju vanrednog stanja i zabrane okupljanja, 29. juna 1999. godine, održava se prvi veliki protivvladin zbor u Čačku. Slična, manje-viša spontana narodna okupljanja uskoro zahvataju celu Srbiju. Nedelju dana posle Čačka, 6. jula 1999, preko 20.000. ljudi negodovaće u Leskovcu koji je važio za jednu od tvrđava Miloševićevog SPS-a. Štaviše, demonstranti će u Valjevu, 12. jula 1999, pokušati da zauzmu zgradu opštine i tako otpočnu prevrat, koji je imao da se raširi Srbijom. Opšte raspoloženje u opozicionoj javnosti ponovo je bilo pobedničko, naročito pošto je Sinod Srpske pravoslavne crkve, 15. juna 1999. godine, još jednom pozvao Miloševića da se povuče. Već se uveliko govorilo o prelaznoj vladi, a na Preobraženskom zboru, u Beogradu 19. avgusta 1999. godine zahtev za prelaznu vladu podržae preko sto hiljada Beograđana.

Međutim, glavne opozicione stranke nisu delovale jedinstveno, i nisu uspele da iskoriste ovaj talas nezadovoljstva. Do kraja 1999. godine splasnulo je polet opozicionog javnog mnjenja i uopšte čitav protiv-Miloševićev pokret. U opoziciji su se oblikovale dve struje, i one su, sredinom 2000. godine, izgledale kao sasvim nepomirljive.

Jednu, umereniju struju, skloniju saradnji sa vlasti, predstavljao je Srpski pokret obnove. Drašković je, pred rat 1999. godine, bio sasvim lepo uklopljen u ustroj Miloševićeve vlasti. Već septembra 1997. godine dobio je samostalnu upravu nad Beogradom, a januara 1999. godine postao je potpredsednik Savezne vlade. Među-

tim, SPO je iz rata izašao kao pretežno opoziciona stranka. Usred najveće ratnohušakačke pomame, Drašković je nastupio na televiziji, osudio neodgovornost i licemerje radikalnih i julovskih "jastrebova", koji su pozivali na "totalni" rat, i pozvao na što brže sklapanje mira (Studio B, 25 april 1999; preneseno u Drašković, 2001: 325-338). To se dopalo javnosti, ali ne i Miloševiću, koji ga je, 28. aprila, izbacio iz Savezne vlade. Tako je Drašković sada bio više u opoziciji nego na vlasti.

Istina, Drašković se, po okončanju rata, još jednom našao na pragu saradnje sa Miloševićem. Radikali su, ne želeći da prime sporazum Ahtisari-Černomirdin, najavili izlazak iz vlade (*Danas*, 4. juni 1999, str. 1). Skupština je, ipak, izglasala sporazum, i to baš zahvaljujući glasovima SPO-a. Da su se SPO i SPS sasvim približili videlo se prilikom usvajanja sporazuma, 3. juna 1999. godine. Drašković, koji nije bio ni poslanik ni član vlade, sedeo je u prvom redu između, sa jedne strane, predsednika republike i predsednika vlade, a sa druge strane, predsednika JUL-a i ministra policije (vidi sliku u *Danasu*, 5-6. jun, str. 3). Nakon sednice, Drašković je bio "vidno zadovoljan", i poletno izjavljivao: "Sada je na redu nova politika, za novu Srbiju" (*Danas*, 4. jun 1999, str. 2). Očekivao je stvaranje nove vlade SPS-a i SPO-a, koja bi, po njemu, značila "početak nove politike izgradnje demokratskih institucija, pomirenja sa Crnom Gorom i pomirenja sa Evropom i međunarodnom zajednicom" (*Danas*, 9. jun 1999, str. 4).

Međutim, Miloševiću nije padalo na pamet da menja dotadašnju politiku. A i Šešelj nije stvarno mislio da napusti vladu. Istina, radikalski ministri, 14. juna 1999, podnose ostavke u Marjanovićevoj vladi. Drašković se, odmah sutradan, poverava novinarima da njegova stranka "još nije dobila signale posle kojih bi razmatrala ulazak u vladu" (*Danas*, 16. jun 1999, str. 4). Međutim, bilo je to gotovo u istom trenutku u kom je predsednik Milutinović potpisivao Uredbu o sastavu vlade. Po njoj, ministri iz SRS-a ostaju do daljnjeg u vladi. Uredba je, iz ugla parlamentarizma, bila sasvim besmislena. Ministri u ostavci ionako su morali da nastave sa radom do razrešenja u Skupštini. Ipak, ona je naglašavanjem vanrednosti političkih prilika stvorila Šešelju prostor za uobličavanje izgovora za povlačenje odluke o ostavci. Pošto se "agresija" na Srbiju, navodno, i dalje nastavlja propagandom i terorizmom, patriotske snage su morale da ostanu zajedno kako bi odbranile Srbiju. Tako su Šešeljevi radikali ostali u republičkoj vladi, a 13. avgusta ušli i u saveznu.

Drašković se, tako, konačno obreo u opoziciji. Pošto se tokom rata dobro držao, i kako je njegova stranka uvek bila jaka, on je u tom trenutku privukao dobar deo biračkog tela koji je želeo da glasa za nekog ko bi mogao da pobedi Miloševića. Istraživanje javnog mnjenja, sprovedeno od 9. do 14. juna 1999. godine (Srbobran Branković, *Medium*), pokazalo je da SPO nikada nije imao više mogućih glasača nego tada (SPS 21,9%, SPO 14,7%; *Vreme*, 26. jun 1999, str. 3). Drašković je uvek video SPO kao naj-

jaču opozicionu stranku a sebe kao vođu opozicije. Doznajući za ovakve nalaze (vidi *Vreme*, 24. jul 1999, str. 13), ostatku opozicije je saopštio da objedinjavanje protivmiloševićevskih snaga može biti samo pod njegovim zapovedništvom. Ali, poučeni ranijim iskustvom, ostali opozicioni prvaci nisu želeli da na to pristanu. Tako je Drašković nastavio da deluje kao "usamljeni jahač".

Drugu, u odnosu na vlast znatno radikalniju struju opozicije od SPO-a, činio je Savez za promene. Njega su, u julu 1998. godine, napravile Demokratska stranka i nekoliko drugih manjih partija. Demokratska stranka je, posle odbijanja da izađe na izbore 1997. godine, ostala izvan skupštine, izgubivši, pri tom, i deo vlasti u Beogradu. Gotovo sve druge stranke Saveza za promene takođe su bile neparlamentarne. Prisiljene da deluju izvan ustanova poretka, ove stranke su prirodno naginjale radikalizmu. Premda su se prvaci stranaka smenjivali na čelu Saveza, u njemu je odlučujuću reč ipak imao Zoran Đinđić. Iako je, početkom 1994. godine, bio spreman da sa Miloševićem sarađuje, on je sada bio njegov najradikalniji protivnik. Dobar deo rata, 1999. godine, Đinđić je proveo u jačanju svojih veza sa Zapadom. Kada se rat završio, i kada su otpočeli spontani narodni protesti, Đinđić je poverovao da je Srbija na pragu revolucije. U to je uspeo da ubedi i neke svoje veze na Zapadu, preko kojih je počeo da stiže novac za obaranje Miloševića. Pošto sa Draškovićem nije mogao da napravi sporazum, Đinđić je odlučio da bez njega krene u rušenje Miloševića. Njegova zamisao bila je da cela

Srbija izađe na ulice, i da na njima svakodnevno protestuje, sve dotle dok Milošević ne podnese ostavku.

Tako je, 21. septembra 1999. godine, započeto sa svakodnevним zborovima u desetak gradova Srbije. U početku je na njima bilo i po desetak hiljada ljudi. Najviše sveta, oko 40.000, izašlo je u Beogradu 25. septembra (bilo je lepo vreme i prva subota po otpočinjanju protesta), kao i 29. i 30. septembra (kada su očekivani sukobi sa policijom). U većim gradovima Srbije broj učesnika je, u početku, bio i po desetak hiljada. Ali, što je vreme više prolazilo, na proteste je dolazilo sve manje ljudi. Narodu je dosadilo da šeta i čeka da Milošević popusti. Zbog toga su, već posle desetak dana, beogradski demonstranti krenuli kod njega na Dedinje. Pošto ih je policija lako zaustavila i razbila, demonstrantima nije preostalo ništa drugo nego da nastave sa mirnim šetnjama. Ali, svakome je bilo jasno da je to jalov posao. A i vreme je bivalo sve hladnije. Krajem novembra protesti su se neslavno ugasili. Đinđić i Savez za promene doživeli su neuspeh.

Sve u svemu, Milošević je kraj 1999. godine dočekaо poprilično spokojno. Pokušaji “mirne revolucije” su propali a opozicija je izgledala beznadežno podeljena.

Ipak, početkom 2000. godine, nad Miloševićevu vlast ponovo se nadvila opasnost ujedinjenja opozicije. Naime, u jeku Đinđićeve ulične revolucije, neko iz Miloševićevog okruženja – ili možda čak i on sam? – naložio je tajnoj policiji da upriliči ubistvo Vuka Draškovića. Đinđićevi protesti su bili na početku i izgledali opa-

sniji nego što su se docnije pokazali. Verovatno se neko iz samog vrha vlasti uplašio da na ulice još ne izađe i borbeni “kralj trgovca”, Vuk Drašković, sa svojim pristalicama. Drašković je samo čudom preživeo atentat, ali su tog 3. oktobra 1999. godine stradali njegov šurak i još trojica bliskih saradnika. Pošto je policija mlako i nevoljno ispitivala slučaj, Drašković je preduzeo sopstvenu, uporednu istragu. Ona je pokazala da svi tragovi vode ka Miloševićevoj tajnoj policiji. To saznanje gurnulo je Draškovića još dublje u opoziciju. On je sada, besan na Miloševića, bio spreman da donekle zaboravi na sujetu i prihvati ostalu opoziciju kao ravnopravnu. Sa druge strane, Đinđić i Savez za promene, posle neslavne propasti njihove “mirne revolucije”, takođe su delovali popustljivije i rado prihvataju poziv da 10. januara 2000. godine dođu u sedište Draškovićeve stranke.

Značaj 10. januara nije bio samo u okupljanju celokupne opozicije oko zahteva za opšte, slobodne i poštene izbore. Tek docnije će se pokazati da je tada Drašković zapravo konačno uspeo da poveže Đinđićev Savez za promene sa Vojislavom Koštunicom i njegovom Demokratskom strankom Srbije, kao i sa preostalim manjim strankama. Bez Draškovića kao veziva, Koštunica teško da bi pristao na savez sa Đinđićem, a i ostale manje stranke držale bi se i dalje po strani. I tako, čak i kada je Drašković, docnije, istupio iz toga dana rođene Demokratske opozicije Srbije (DOS), ovaj opozicioni savez uspeo je da se i bez njega održi, i na kraju obori Miloševića.

Ali, sve što je ujedinjena opozicija uspela da uradi, tog proleća 2000. godine, bilo je da, 14. aprila, napravi veliki zbor u Beogradu. Oko sto hiljada ljudi okupilo se da podrži objedinjavanje opozicije i njen zahtev za izborima. No i taj zbor je nekako dugo i mučno pripreman. Opozicioni prvaci nikako nisu mogli da se slože oko dana i mesta mitinga. A posle njega, opoziciona kola kreću sve brže nizbrdo. Opozicija će da pretrpi ozbiljne poraze u tri važne tačke njenog delovanja, i sredinom godine da zapadne u duboku krizu.

Najpre je slomljeno jedino delotvorno oružje koje je opoziciji preostalo za pritisak na vlast – veliki zborovi. U Požarevcu su, 3. maja, premlaćena i uhapšena trojica požarevačkih otporaša. U prebijanju je lično učestvovao i Miloševićev sin Marko (vidi njegovo priznanje u *Glasi javnosti*, 2. oktobar 2000, str. 24). Da bi iskazala negodovanje, opozicija je pozvala svoje pristalice iz cele Srbije da 9. maja dođu u Požarevac na zbor. Međutim, policija je uspešno zaprečila sve puteve ka varošici. Stoga je opozicija zbor prebacila u Beograd, zakazavši ga za 15. maj. Već odustajanje od držanja mitinga u Požarevcu, gradu u kome se zbilo premlaćivanje i koji je važio za znamenje porodične vladavine Miloševićevih, doživljeno je kao poraz opozicije.

Drugi poraz je usledio 15. maja. Polet i broj okupljenih nisu bili nimalo ohraburujući. Manje od deset hiljada ljudi mlako je saslušalo nastupe opozicionih prvaka. Ljudi su se, jednostavno, pitali dokle će da slušaju iste govornike, sa istim rečima, a da sve ostane isto.

Konačni poraz usledio je posle tri dana. Vlada Srbije, 17. maja, donela je odluku o preuzimanju jedine opozicione televizije u Beogradu – Studija B. Istog poslepodneva, na ulice je izašlo oko 20.000 ljutih Beograđana. Ali, prvaci opozicije, uprkos ranijem junačenju da će ovu televiziju svojski da brane, nisu znali šta dalje da čine. Istoga dana, Crvena zvezda, čiji su borbeni navijači bili pretežno opoziciono nastrojeni, igrala je nogometnu utakmicu. Čuvši za demonstracije, navijači su krenuli da se pridruže protestu. Da su se ove dve gomile objedinile, policija bi teško mogla da vlada daljim događajima. Ali, opozicioni prvaci, zaplašeni najavom Zakona o teorizmu, nisu se usudili čak ni da povedu okupljeni svet u susret navijačima. Policija je, stoga, lako onemogućila spajanje gomila. Onda ih je, svaku za sebe, brzo razbila. Sutradan, 18. maja, izašlo je znatno manje sveta, pa su žandarmi još lakše obavili posao. U ta dva dana bilo je oko dvesta povređenih i petsto privedenih demonstiranata. Policijske jedinice, naročito one iz Subotice, Sombora, Zrenjanina, Užica i Vršca, sa velikom revnošću batinale su protestnike, ali i sve druge građane koje su uhvatili (*Slobodna Srbija*, br. 3, 20 maj 2000, str. 2).

Pouka koju je javnost izvukla iz ovih događaja bila je jasna. Na jednoj strani bili su prvaci opozicije: neodlučni, uplašeni, bez novih ideja, kompromitovani saradnjom sa vlašću. Na drugoj strani bio je Slobodan Milošević: moćan, odlučan, sa vernom i revnosnom policijom. A sve što su građani iz sukoba sa Miloševićem dobijali

bile su razbijene glave i mesec dana zatvora u Padinskoj Skeli.

Drugo važno oružje opozicije – jedinstvo, takođe je bilo slomljeno. Već tokom maja pojavile su se pukotine u pogledu izlazenja na moguće izbore. Postavljalo se pitanje – šta da se radi u slučaju da Milošević upriliči izbore pod istim, nepravednim uslovima kao i dotada. Sada su se uloge, u odnosu na 1997. godinu, zamenile. Đinđić i Koštunica, koji su odbili da izađu na izbore 1997. godine, bili su za to da se ipak pokuša da se na izbore izađe. Drašković, koji je dotada nameravao da izađe na izbore, sada je počeo da govori da na izbore valja ići “samo ako budu demokratski, ako prestane teror nad narodom, nad medijima, nad pravosuđem, nad studentima. Ako ne bude tako, biće kako biti mora” (govor na Ravnoj gori, 13. maj 2000; preneto u Drašković, 2001: 390). Na kraju, SPO se nije pridružio povelji DOS-a, od 2. juna, u kojoj se izričito navodilo da su izbori jedini način na koji demokratska opozicija želi da svrgne Miloševića. SPO je odbijao i da uzme učešće u radu stručnog povereništva DOS-a koje je trebalo da utvrdi merilo za uobličavanje jedinstvene izborne liste opozicije.

A onda se dogodio još jedan pokušaj ubistva Draškovića. Na njega je pućano 15. juna, dok se odmarao u svom budvanskom stanu. Okolnosti pod kojima je izvršen atentat bile su prilično nejasne, mnogo nejasnije od onih 3. oktobra. A kako su i inače odnosi između Draškovića i ostalih prvaka opozicije ponovo bili sasvim zahladneli, opoziciona javnost je, sada, pokazivala

mного manje saosećanja sa Draškovićem od onog koje je ovaj, izgleda, očekivao. To je Draškovića sasvim razbesnelo. U razgovoru sa novinarima, tri dana kasnije, teško je optužio ostale opozicione prvake za nezahvalnost i zavirljivost. Ali, najvažnija je bila njegova poruka da odbacuje platformu DOS-a od 2. juna, pošto “u ovome trenutku uslova za bilo kakve izbore nema” (preneto u Drašković, 2001: 397).

Tako se jedinstvo opozicije, i inače krhko, sada još jednom raspalo. Postalo je očigledno da će, čak i u slučaju skorog raspisivanja izbora, opozicija teško da se složi oko toga treba li da na njih izađe. A da se ne govori o pravljenu jedinstvenih izbornih lista. Čak i unutar ostatka DOS-a u tom trenutku su se pojavile ozbiljne razmirice. Najozbiljniji sukob izbio je između Koštunićinog DSS-a i vojvođanskih stranaka. Osim različitih pogleda na budući položaj Vojvodine, u osnovi trzavica nalazio se i zahtev vojvođanskih autonomaških stranaka da dobiju natpolovičan broj mesta na listama za opštinske izbore. Krajem juna i početkom jula, prvaci vojvođanskih stranaka bili su toliko ljuti na “beogradske stranke” da već nisu hteli da prisustvuju ni sastancima ostatka opozicije (*Glas javnosti*, 4. i 5. jul 2000, str. 3).

I treći, konačni udar ticao se nezavisne javnosti. Ona je svojski podržavala opoziciju u kuđenju vlade i zahtevima za poštenim i slobodnim izborima. Otuda je vlada, u razdoblju od 1998. godine, preduzimala veći broj udara na nezavisnu javnost (opširnije u Antonić, 2000a). Sada je na vi-

diku bio i udarac koji je izgledao kao završni. Činilo se da sve vodi ka konačnom ukidanju nevladinih glasila.

Najpre je pod stečaj oterana glavna štamparija nezavisnih listova ABC Grafika (odnosno preduzeće ABC Produkt). Prvo je upotrebljen zloglasni Zakon o informisanju. Nakon pedeset suđenja, izrečeno je više od sto kazni ukupne vrednosti od šest miliona dinara. Zatim je stigla finansijska policija, koja je ABC Produkt kaznila sa 10 miliona dinara. Krajem juna, Privredni sud u Beogradu, pod rukovodstvom Milene Arežine, poništio je sve ugovore o ulaganju i privatizaciji koje je ABC Produkt sklopio, od 1990. godine do tada. Time su preduzeću oduzete gotovo sve poslovne prostorije, uključujući i deo štamparije, a uzapćena je i oprema vredna preko dva miliona dolara. Ostatak štamparskih mašina morao je da bude iseljen, ali u tako kratkom vremenu (do 27. juna) da je to bilo neizvodljivo. Štamparija je nastavila sa radom gde se i zadesila, očekujući da se svaki čas pojave sudski izvršitelji i zaustave mašine.

Uz to, većina nezavisnih listova našla se, krajem juna i početkom jula, na ivici da ostane bez hartije za štampu. Tokom juna, jedina domaća tvornica novinskog papira "Toza Matroz", počela je da ubrzano smanjuje isporuke nezavisnim listovima. Kako je vlada zaustavila i sav uvoz novinske hartije, to je neminovno vodilo gašenju celokupne nevladine štampe. Početkom jula, isporuke iz Matroza gotovo da prestaju. Sva tri nezavisna dnevnika – *Blic*, *Glas javnosti* i *Danas* – prinuđena su da, zbog nestašice papira,

7. jula izađu kao trobroj. Dva glavna nedeljnika – *NIN* i *Vreme* – tih dana će da potroše i poslednje zalihe novinske hartije (DOR, 2000/4: 36). Nezavisna štampa nalazila se pred krahom.

Dalje, republička skupština je, tokom juna, trebalo da, uz Zakon o terorizmu, donese i Zakon o javnim preduzećima. Zbog nesuglasica u vladi, o kojima će kasnije biti reči, ta sednica je stalno odlagana. Konačno, Zakon o terorizmu je prebačen u saveznu skupštinu, a Zakon o javnim preduzećima usvojen je, 13. jula, u republičkoj skupštini. Taj zakon je trebalo da pod nadzor vlade stavi sva mesna javna preduzeća. Ali, politički najvažnije u tom trenutku bile su – opštinske radio i TV stanice. U Srbiji je bilo oko sto pedeset glasila čiji su osnivači bile opštine, a koja su delovala kao javna preduzeća. Najveći broj njih je, posle mesnih izbora 1996. godine, dospelo u ruke opozicije. Sada je, zakonom o javnim preduzećima, Vlada i njih mogla da stavi pod nadzor. Vlada je dobila konačnu reč u svim pitanjima uprave i poslovanja – od cena usluga, preko načina rada i ulaganja kapitala do izbora rukovodstva. Vlada je čak dobila pravo da može da se meša i u rad privatnih preduzeća, ako ona "obavljaju delatnost od opšteg interesa". Pošto su javna glasila takva, namerno nejasne i nedorečene odredbe ovog zakona širom su otvarale vrata uzurpaciji i zloupotrebi od strane vlade (DOR, 2000/4: 60-61).

I najzad, nezavisne radio i TV stanice ponovo su ucenjene ugovorom o korišćenju frekvencija. Za oko dve stotine stani-

ca ugovor je istekao 30. maja, i sada je Ivan Marković, ministar za telekomunikacije, jezuitski pozivao da se stanice ponovo prijave (izjava od 26. juna 2000; DOR, 2000/5: 50). Ali, u prethodnom krugu, 1998. godine, od nezavisnih glasila ugovor je produžen samo dvema televizijskim stanicama (TV Pančevo i F kanal iz Zaječara) i jednoj radio stanici (Radio B92). Ostale stanice, uprkos tome što su ispunjavale sve uslove iz oglasa, nisu dobile nikakav odgovor, te su nastavile sa radom u očekivanju upada policije i zatvaranja. Ovim "nelegalnim" stanicama sada su se pridružile i gotovo sve preostale nezavisne stanice. Vlada je raspolagala zakonskim pokrićem da odmah zatvori oči i uši celoj Srbiji.

Tako se, koncem juna i početkom jula, opozicija u Srbiji našla u ozbiljnoj krizi. Njeno jedinstvo je nestalo, jedno nježno oružje – ulični protesti – slomljeno, a drugo – nezavisna javnost – pred ugasnućem. Oklevetana u vladinim glasilima kao izdajnička i teroristička, nad njenom glavom se nadvio Damoklov mač Zakona o terorizmu. Preostalo je još samo da Milošević donese odluku, i tanka nit o koju se mač drži biće prekinuta.

Ali, umesto da donese takvu odluku, Milošević je događaje okrenuo u svim drugom pravcu. Zašto?

MILOŠEVIĆEV IZBOR

Milošević je, krajem juna i početkom jula, birao svoju neposrednu političku budućnost. Pred njim su se prostirala četiri puta.

Prvi put značio je nastavak onog autoritarnog pravca kojim je, kao što

smo videli, krenuo 1998. godine. Taj put je vodio ukidanju najopasnije opozicije i dovršenju sultanističkog poretka. Da je krenuo tim putem, Milošević bi na vlasti bio i danas, ali verovatno i još nekoliko narednih godina.

Drugi put značio je zaustavljanje autoritarnog pravca i učvršćenje dotadašnjih političkih osvajanja. On je podrazumevao ostavljanje opozicije da i dalje živi, ali bez mogućnosti da se pojavi kao njegov neposredni izborni takmac. Da je krenuo tim putem, Milošević bi i danas bio na vlasti, ali bi sa neizvesnošću dočekivao bližu budućnost.

Treći put značio je zaustavljanje autoritarnog pravca i nagodbu o uslovima povlačenja sa vlasti. U tom trenutku, Milošević je izgledao nepomerljiv, i taj mu je položaj pružao odlično polazište za pregovore o uslovima pod kojima bi napustio vlast. Da je krenuo tim putem, Milošević možda danas više ne bi bio na vlasti, ali bi ostao na slobodi i uživao u svom novcu još dugi niz godina.

I četvrti put značio je zaustavljanje autoritarnog pravca i vraćanje na carističku legitimaciju poretka. On je podrazumevao ne samo ostavljanje najopasnije opozicije u životu, već i ulazak u neposrednu izbornu utakmicu sa njom. Milošević je krenuo tim putem, i danas ostao i bez vlasti i bez slobode.

Kako je Milošević pogrešio?

Prvi put: autoritarni pravac

Milošević je ovim putem već uveliko išao. Zapravo, taj put mu se prirodno otvarao i

njime je koračao jer je to bilo najzgodnije. Celokupna logika sistema išla je u pravcu jačanja autoritarizma. Što je manje društvene podrške, to je više nasilja potrebno da bi se vlast sačuvala. Miloševićovo okruženje, suočeno sa svakodnevnim izazovima vlasti, a bez socijalnog i intelektualnog uporišta, nagonski je jačalo autoritarne poluge ustrojstva. Milošević je to odobravao. Tako se, postepeno, uobličavao sultanistički poredak.

I sada je preostalo samo da se načini poslednji korak – da se odstrani najopasnija opozicija. Osnova je već bila sasvim pripremljena. Dugotrajnom propagandom, opozicija je označena kao izdajnička i teroristička. Pripremljen je i zakonski osnov za brz i uspešan obračun. Za početak je bilo dovoljno da nekoliko opozicionih prvaka ode u zatvor. Recimo, zbog klevete. Krajem marta 2000. godine, visoki Miloševićevi dužnosnici podneli su krivične prijave protiv predsednika sledećih opozicionih stranaka: Demokratske stranke, Građanskog saveza, Socijademokratije, Demohrišćanske stranke i Nove Srbije. Bar neki od njih, ako ne i svi, mogli su lako da budu utamničeni. Ako bi se zbog toga neko ozbiljnije pobunio i, recimo, izašao na ulicu, eto prilike za vežbanje učinkovitosti policije. A tu je i Zakon o terorizmu, za Otpor i slične družine.

Naravno da bi se izvesna graja digla u javnosti. Samo što je pitanje ko bi je čuo. Nezavisne novine su ionako, zbog nesatašice hartije, bile pred gašenjem. A nezavisne radio i TV stanice, zbog isteklih dozvola, pred zatvaranjem. Što se inostranstva tiče,

zapadna javnost ionako je bila označena kao neprijateljska. A istočnoj javnost već se moglo objasniti da se ne odstranjuje opozicija već samo “ekstremisti” i “teroristi”.

Uostalom, višestranačje je moglo da nastavi da postoji, samo u bezopasnijem vidu za samu vlast. Osim SPS-a i JUL-a, tu bi bili i Šešeljevi radikali, i ostale beznačajne stranke i pokreti. Mogla se, čak, ostaviti i po neka prava opoziciona stranka. Recimo, Koštuničinom DSS-u bilo bi zaista teško pripisati izdaju ili terorizam. Ali, takve stranke su, uz pomoć nepovoljnih izbornih uslova ili pravne neizvesnosti, mogle da budu držane podalje od biračkih kutija.

Postavlja se, naravno, pitanje koliko dugo bi, u takvim uslovima, i po koju cenu, Milošević ostao na vlasti. Da vidimo koje bi mu opasnosti pretile.

Podimo od *revolucije*. I inače se smatra da su, od svih nedemokratskih poređaka, sultanistički režimi najizloženiji opasnosti od revolucije (Chehabi & Linz, 1998b: 67-8). Tamo je revolucija, najčešće, nastajala usled kakve prirodne nepogode – razornih zemljotresa, u Iranu 1978. godine, ili svinjske kuge, u Nikaragvi 1972. godine, uragana ili suše, na Haitiju početkom 80-ih, itd. (Chehabi and Linz, 1998b: 39-40). Obično bi nepogode razgolitile svu nespособnost i iskvarenost režima, posle čega bi usledile nasilne demonstracije ili oružane pobune. Tako bi samodržac bio zbačen.

Ali, revolucija nije nešto čega se Milošević morao plašiti. Najpre, priroda je Srbiju isuviše obdarila da bi ona doživela neku veću nesreću koja bi poslužila kao oki-

dač za revoluciju. Srbija je van najvećnih trusnih područja, pa je pogubni zemljotresi ne ugrožavaju. Njena klima je blaga, i razorni vetrovi je ne dotiču. Njena poljoprivredna proizvodnja je raznovrsna, i bolest ili podbačaj prinosa jednog zasađa ne znače nadaću za sav živalj. Nju može da pogodi suša. No, isuviše mnogo voda ovuda protiče da bi suša dovela do gladi, kao u podsaharskoj Africi.

181 Uz to, Miloševića je od revolucije, bar za izvesno vreme, čuvala i priroda njegove dotadašnje vladavine, kao i stanje u opoziciji. Iako su Miloševića nazivali diktatorom i tiraninom, on je nasilje koristio dosta odmereno. Građani Srbije su pod njegovom vladom živeli bedno i većina ga, na kraju, nije mnogo volela. Ali, opet, bilo je malo ljudi koje je on lično napao. Ljudi su bili dovoljno ozlojeđeni da bi glasali protiv Miloševićeve vlasti. Ali, ne i toliko da bi protiv nje podigli oružje. "Gurajući činilac" ('push' factor), iz Nodijinog objašnjenja revolucije (Nodia, 2000), bio je, još uvek, sasvim slab. Isto je bilo i sa "vukućim činioćem" ('pull' factor). Opozicija je, kao što smo videli, bila u rasulu. Svi su želeli da uklone Miloševića, ali nisu mogli da se slože čak ni oko zajedničkog izlaska, ili neizlaska, na izbore. Bili su sasvim nepripremljeni za delovanje van Miloševićevih zakona, i bez ideje kako bi Milošević mogao da bude srušen a da to ne bude izborima. Studentska družina Otpor bila je smelija i promućurnija. No, jedno je crtati stisnutu pesnicu na komšijskim zidovima, a drugo krenuti u rat sa policijom i vojskom.

Daleko od toga da je Milošević bio sasvim bezbedan od revolucije. Ali, ta je opasnost, u svom punom vidu, mogla da nastupi tek za koju godinu. Tek onda kad bi, na jednoj strani, dovoljno poćinjenog nasilja "gurnulo" narod ka prevratu. I tek onda kad bi se, na drugoj strani, uobličila politićka snaga dovoljno smela i uverljiva da može da "povuće" u pravcu revolucije. No, kao što je rećeno, na jedno i drugo moralo bi da se ćeća godinama.

Druga opasnost, za Miloševića-diktatora, bio bi *vojni upad stranaca*. Sve do XX veka, to je verovatno bio najćećši naćin obaranja nekog samodrća (Tulloch, 1987: 9-10). I u XX veku takvo uklanjanje automata nije bilo retko. Idi Amina su oborile tanzanijske jedinice, Bokasu francuske, Pola Pota vijetnamske a Norijegu amerićke. I svi nabrojani rećimi, osim Potovog, bili su sultanistićki (Chehabi and Linz, 1998a: 8-9).

Što se Miloševića tiće, njegov spoljni neprijatelj bio je izuzetno moćan. Naime, već od rata 1999. godine jedan od glavnih ciljeva vlade Sjedinjenih Država na Balkanu bio je rušenje njegovog rećima. Naravno, Milošević je neprestano pokućavao da se ugura da bude šticećnik Rusije. To mu, mećutim, nikada nije sasvim uspelo. A u okolnostima u kojima bi ubrzano nestajao čak i privid legitimnosti, Milošević bi sve manje mogao da raćuna na rusku blagonaklonost. Onoga ćasa kada bi njegova vlada postala ogoljeno tiranska, Rusija više ne bi imala kud, i morala bi da ga prepusti njegovoj sudbini. To bi svakako bila i prilika za Vašington da jednom za svagda završi sa Mi-

loševićem. Od rata za Kosovo ideologija ljudskih prava nadvladala je nacionalni suverenitet, i od je tada svaka pustahijnost vlasti prema sopstvenim građanima, a naročito kakvo veće krvoproliće, moglo da bude uzeto kao *casus belli*. A sam Milošević je već čitavo desetleće bio dovoljno ozloglašćen, pa je zapadnoj javnosti malo trebalo da opravda upotrebu čak i krajnjih sredstava protiv njega.

Međutim, znajući koliko je osetljivo zapadno javno mnjenje prema pogibiji makar jednog svog sunarodnika, teško je verovati da bi Milošević tek tako bio suočen sa vojnim upadom Zapadnjaka. NATO je mogao da pritisne Miloševića da preda Kosovo tako što je bombardovao Srbiju. Ali, teško da bi ikome palo na pamet da Srbiju spasava Miloševićeve diktature tako što će da je bombarduje. Trebalo je, dakle, ući u Beograd i oterati diktatora. A za to je bilo potrebno da neko pogine. Možda čak i poneki Amerikanac. Ko bi se usudio da tako nešto uradi! Stoga bi se vojni upad mogao očekivati tek pošto bi se u Srbiji rasplamsala oružana pobuna. A za to je, opet, trebalo bar još nekoliko godina.

Sledeća mogućnost spoljnih sila da uklone Miloševića bila je da upriliče njegovo ubistvo. I ranije je bilo, istina nepotvrđenih, izveštaja o naumima pojedinih tajnih službi zapadnih zemalja da umore Miloševića. Tako je bivši agent britanske obavestajne službe MI6 Ričard Tomlinson tvrdio da je, svojevremeno (1993), lično video službeni spis pod nazivom "Potreba za atentatom na predsednika Srbije Miloševića". U tom spisu su razmatrane tri moguć-

nosti smaknuća beogradskog samodršca: "obučavanje srpske paravojne opozicione grupe da ubije Miloševića u Srbiji; slanje specijalnih britanskih jedinica u Srbiju da izvrše atentat bombama ili snajperskom vatrom; i na kraju likvidacija Miloševića u namještenoj saobraćajnoj nesreći" (*Glas javnosti*, 22. septembar 1998, str. 9).

Ovo je bila nešto stvarnija opasnost, koje se Milošević, u slučaju da je krenuo prvim putem, ipak morao pričuvati. Ali, Milošević je, u toj stvari, mogao da se pouzda u već ojačanu Službu državne bezbednosti Srbije; u saznanje da su takva dejstva zapadnih službi bila ograničena tamošnjim zakonima i javnim mnjenjem; i u činjenicu da jedan Sadam Husien, i posle desetogodišnjeg rata sa SAD, još uvek sasvim zadovoljno nosi glavu na ramenima.

Sve u svemu, najviše što su SAD i Zapad mogli da urade jeste da sasvim izopšte Srbiju. Svet bi je, verovatno, zaboravio, i pustio da se guši u bedi i čamotinji. I to sve dotle dok se Milošević ne udavi u nezadovoljstvu izgadnelog naroda. Ali, za to su, zar ne, bile potrebne godine. Osim toga, Milošević, kao i svi samodršci, ne bi imao ništa protiv da ga, bar jedno vreme, ostave nasamo sa vlastitim narodom.

Treća opasnost koja je pretila Miloševiću u diktatorskoj ulozi bila je da usamljeni pojedinac, ili manji krug ljudi, upriliče njegovo *smaknuće* (assassination). Tiranoubistvo je čest način uklanjanja samodržaca, pa i onih sultanističkih (Linz & Stepan, 1996: 56-9; Hartlyn 1998: 102). Takva sudbina zadesila je utemeljivača dina-

182

stije Somosa (ubijen 1956), dominikanskog samodrška Truhilja (ubijen 1961), ili korejskog vojnog diktatora Parka (Park Chung Hee, ubijen 1979). Ubice su često dolazile iz samodrške okoline (Truhilja su ubili ljudi iz režima), ili su bili čak i njegovi najbliži saradnici (Parka je ubio načelnik državne bezbednosti Kim Jae Kyu).

Mogućnost ovakvog razvoja događaja, kada je Milošević u pitanju, bila je ograničena činiocem koji je već pominjan. Tiranoubistvo se, najčešće, okončava smrću ne samo tiranina već i ubice. Otuda su izvršioi tiranoubistva, po pravilu, očajni i duboko povređeni pojedinci koji svesno žrtvuju svoj život da bi se osvetili za zlo koje im je naneto. Ali, već je rečeno da Milošević nije bio okrutni zulumčar koji tiraniše okolinu. 183 Oko njega nije bilo mnogo ljudi koji su ga potajno i do krajnosti mrzeli, i stoga bili spremni na sve. Za razliku od, recimo, Sadama Huseina, čiji su čauši bili neprestano u opasnosti da ostanu bez glave, Milošević je prema najbližim saradnicima postupao odmereno i gotovo bezlično. Kod njega nije bilo hirovitosti ili svireposti, uobičajenih za tirane. Čak i poslušnici koji više nisu bili u milosti, pa su ih sklanjali s položaja, nisu morali da se plaše za sebe i svoje porodice.

Razume se, da je Milošević krenuo u pravcu diktature, morao bi da postane znatno okrutniji. Time bi se povećala i opasnost da ga neko, u besu ili očaju, ubije. Samo što bi, do takve opasnosti, opet trebalo da prođe bar nekoliko godina. Nekoliko godina bezdušnosti, svireposti i zla. I taman da se za toliko produži vladavina.

I četvrta opasnost koja je preti-
la Miloševiću-diktatoru bila je *državni udar* (Coup d'Etat). Državni udar je danas najčešći način svrgavanja samodržaca (Tulloch, 1987: 9-10). Samo u trećem svetlu, državni udari, u razdoblju 1945-1985, zabeleženi su u dve trećine zemalja, 183 uspešna i 174 neuspela (David, 1986: 9; 1).

Premda su neki naši naučnici verovali da je Milošević bezbedan od državnog udara (Pribićević, 1997: 130), to nije bila zanemarljiva opasnost za Miloševića. Prema merilima koje su razradili teoretičari državnog udara, Srbija je bila zemlja poprilično podložna ovakvoj vrsti prevrata. Prema tim merilima, moglo se reći da je u njoj već duže vreme vladala "oštra i duga privredna kriza, sa širokom nezaposlešnošću i ubrzanom inflacijom" (Luttwak, 1969: 31). Tu je bio i "dug i neuspešan rat ili veliki poraz, vojni ili diplomatski" (isto). Zatim, u njoj smo imali i odgovarajuće političke preduslove, poput sve slabijeg i neuspešnijeg opštenja režima sa društvom, ili apatije naroda (Luttwak, 1969: 32; 34). Tu su bile i institucionalne pretpostavke, a za državni udar najvažnija je bila visoka usredsređenost moći u malo ruku, koja omogućava prevratnicima da u kratkom vremenu i na jednom mestu pruzmu vlast (Goodspeed, 1962: 225-226; Luttwak, 1969: 45). Konačno, na delu je bila i neprijateljska velika sila, rada da pruži svaku pomoć ljudima rešenim ali i sposobnim da obore režim (Farcau, 1994: 105).

Kada je Milošević u pitanju, neki izvori su smatrali da je, od njegovog dolaska na vlast, bilo bar šest pokušaja vojnih

udara (Drozdiak, 1999). Međutim, navedeni izvor ne nabraja jasno na koje pokušaje misli. Ako pažljivo pogledamo pokušaje za koje naša javnost zna, videćemo da su se većina tih zavera, koje su se već na prvom koraku izjalovile, odigrale pre 1992. godine. Dakle, još u vreme JNA i nezavisnosti savezne armije od Miloševića. Stoga se tih šest "pokušaja" teško mogu uzeti kao nekakav pouzdan pokazatelj slabosti Miloševića prema ovoj vrsti prevrata. Komunistička JNA zaista je bila "neka druga vojska", državni sklop je bio sasvim drugačiji, pa i spoljno-političke okolnosti su se, u međuvremenu, sasvim izmenile. Jedini skoriji poznati slučaj antimiloševićevske zavere u kojoj je učestvovalo i neko vojno lice bio je slučaj tzv. Oslobođilačke srpske armije (*Osa*). Zaveru su skovala sedmorica Kruševljana, na čelu sa pozivnim poručnikom Bobanom Gajićem. Njihov cilj je, između ostalog, bio i iznalaženje prilike da se smakne Slobodan Milošević. Međutim, premda je državna novinska agencija Tanjug iznela optužbu da je Gajić "bio u sprezi sa bivšim načelnikom Generalštaba VJ, general-pukovnikom Momčilom Perišićem" (*Politika*, 27. april 2000, str. 19), ovaj krug ljudi je, očigledno, bio izdvojen i usamljen. Pripadnici *Ose* bili su bez mogućnosti da izvedu ozbiljniju zaveru, a pogotovo ne onu koja bi vodila pravom državnim udaru.

Sve u svemu, ono što je Miloševiću dotada išlo u prilog, kada je reč o državnim udaru, bio je dobar nadzor nad izvođačima ove vrste prevrata – vojskom i policijom. Državni udar, po pravilu, izvode ljudi koji vladaju delom ili celinom oružane

sile (Goodspeed, 1962: ix; Luttwak, 1969: 20; David, 1986: 7; Ferguson, 1987: 13; O'Kane, 1987: 22; 37; Farcau, 1994: 2). Dakle, zapovednici vojnih ili policijskih jedinica, ili vojske i policije u celini. Premda se za državni udar podrška traži i kod političkih činilaca, glavni izvršioци su ipak u uniformama. Kada je Srbija u pitanju, Milošević je, sve dok u pitanje nije doveo izborni legitimitet, uspešno vladao policijom. Što se tiče vojske, Milošević je nju srazmerno kasno uzeo pod svoje. Sultanistički kljentizam je šire zahvatio armiju tek 1998. godine (Antonić, 2000a). Političko šticieništvo obuhvatilo je prvenstveno vojni vrh koji je, tipično za pozne autoritarne režime (O'Donnell & Schmitter, 1986: 32-33), počeo da se pretvara u sastavni, a često i dnevno-operativni deo vladajuće kliке. To je moralo da izazove odbojnost kod nekih vojnih zapovednika. Iako je Slobodan Milošević, naročito posle rata 1999. godine, bio vrlo štedar na unapređenjima, nema sumnje da su najbrže napredovali oficiri koji su otvoreno iskazivali političku i ličnu odanost (tako je, recimo, Nebojša Pavković dobio u četiri godine tri čina: juna 1996. čin general-majora, jula 1998. čin general-potpukovnika, i juna 1999. čin general-pukovnika). Ali, to je značilo da ima dosta oficira koji su ili preskočeni prilikom redovnih i vanrednih unapređenja, ili nisu dovoljno brzo napredovali. Već je Litvak pronicljivo uočio da kada oficir vidi da je neki njegov "klasić" odskočio dva, pa i tri čina, kod njega se prirodno javlja zavist i ljutina. A od jala zbog zaoštavanja u karijeri do želje da postane "spasi-

lac otadžbine” samo je jedan korak (Luttwak, 1969: 79).

Međutim, Miloševiću je u prilog išlo i snažno komunističko nasleđe koje je postojalo u armiji. Sve negde do 1990. godine jedno od najvažnijih merila za napredovanje oficira bila je politička odanost poretku, a ne stručnost i sposobost. U narednih nekoliko godina, politička podobnost je u znatnoj meri potisnuta, da bi se ponovo pojavila, i to na velika vrata, 1998. godine. U tom smislu bi se moglo reći da, za većinu srpskih oficira, otvoreno uvođenje šticieničkog načela 1998. godine nije predstavljalo nikakvu novu i stranu pojavu, već samo obnovu ustrojstva u kome su oni stasavali. Kako je većina oficira u Srbiji mlako primila vaskrsavanje ličnog i političkog klijentizma u vojsci, oni nisu osećali potrebu za bilo kojom vrstom pobune.

Konačno, državni udar u Srbiji nije mogao da se dogodi iznemenada, i sam od sebe. Potrebno je bilo da se odigra čitava predstava pre toga. Najpre, da se poveća nasilništvo režima, i to u nekoliko uzastopnih talasa. Recimo, da vlast utamniči neku javnu ličnost, a građani započnu proteste, na šta policija odgovori silom, čime se pokrene spirala nasilja i nereda. Ili nešto drugo tome slično. U svakom slučaju, talasi nasilja koji se šire bili su neophodni da bi zavera mogla da “sazri”. Jedan talas novog i ogoljenog nasilja bio je nužan da bi vođe uopšte donele odluku o zaveri. Drugi je, verovatno, bio potreban da bi zaverenici imali vremena da se povežu i utanače zamisao dejstva, ali i da se utvrde u svojim namerama. I

tek, možda, tokom trećeg ili četvrtog talasa usledio bi pokušaj prevrata. Pa i on možda neuspeo, što znači da bi moralo da se sačeka još nekoliko talasa vladinog nasilništva pre nego što bi samodržac bio oboren.

Sve u svemu, kada pretresamo opasnosti koje su mogle da ugroze Miloševića da je krenuo putem diktature, vidimo da nijedna od njih nije neposredno pretila našem samodršcu. One jesu bile na vidiku. Ali, one ne bi imale pogubno dejstvo po Miloševiću vlast za još nekoliko godina. Milošević je samo trebalo da zaokruži i konsoliduje svoj sultanistički sistem. Za razliku od demokratskih režima, kojima treba podrška najmanje 51% građana, autoritarnim režimima je dovoljno 20-30% podrške pa da budu postojani i dugotrajni (Rubin, 1987: 15). Milošević je takvu podršku imao. Samo što je za dugoročnu postojanost poretka trebala i jedna količina autoritarne doslednosti. Da je Milošević ukinuo opoziciju, a ostavio jednu ili dve poluopozicione stranke – uvek spremne da, u ime spasa nacije, uđu u vladu i podupru režim – Srbija je mogla da postane udobno i bezbedno pribežište za njega i njegovu političko-privrednu “porodicu”. Jer, razvijeni sultanistički režimi su dugotrajni i postojani. Dinastija Divalije vladala je 30 godina, a dinastija Somoza i svih 40 (Snyder, 1998: 62;63). Srbija je bila u prilici da, pod Miloševićima, uz prvih desetak, poživi još koju, jednako prijatnu godinicu.

No Milošević nije razumeo logiku sopstvenog sistema. On je mislio da njegova vlast mnogo više počiva na podršci

nego na nasilju. Činilo mu se previše rizičnim da zaokruži ustrojstvo kao nasilničko. Tako je odbacio ovaj pravac.

Drugi put: konsolidacija

Ovaj put vodio je okončanju autoritarnog napredovanja i učvršćenju dotadašnjih osvajanja. To je značilo da Milošević odstane od donošenja Zakona o terorizmu i ostavi opoziciju u životu. Savezni ustav je mogao da bude promenjen, ali samo utoliko da se ukine zabrana ponovnog izbora predsednika republike (97: 2), i da se uvede neposredni izbor za Veće republika. Prvo je otvaralo mogućnost da Milošević ponovo bude izabran u Saveznoj skupštini, tj. da ne mora da se lično izlaže opasnosti neposrednih izbora. Drugo je povlačilo sa sobom odustajanje Đukanovićevih stranaka od učesća na izborima i veliku početnu prednost promiloševićevskih stranaka. Pod pretpostavkom da bi ishod skupštinskih izbora bio isti kao što je bio, Milošević bi imao udobnu većinu u oba doma. U Veću građana, miloševićevske stranke bi imale 72 od 138 poslaničkih mesta (44 iz SPS-a i JUL-a, i 28 iz SNP-a), a u Veću republika 26 od 40 (7 iz SPS-a i JUL-a, i 19 iz SNP-a).

Da je Milošević krenuo ovim putem, obezbedio bi nekoliko prednosti u odnosu na stvarni razvoj događaja. Činjenica da nije neposredno izgubio izbore očuvala bi njegovu harizmu i sačuvala sledbenike i saveznike. Izborni poraz SPS-a i JUL-a u Srbiji dobro bi došao kao znak za uzbunu, i pomogao Miloševiću da bolje sagleda svoju stvarnu omiljenost u narodu. Nestalo bi la-

godnosti sa kojom je izašao na izbore u septembru 2000, pa bi na moguće republičke izbore 2001. godine izašao pripremljeniji i ozbiljniji. Milošević bi sa većom pažnjom počeo da sluša i uvažava zahteve svog saveznika Vojislava Šešelja. Pošto je i ovaj pretrpeo poraz – umesto 28,1% glasova (1997), dobio je svega 8,6% – Šešelj svakako da ne bi raskidao savezništvo dok se ne utvrdi ili ne oporavi. Tako bi Milošević dobio još jednu godinu vlasti, tokom koje je mogao bolje da pripremi dalje poteze.

Naravno da i ovaj put nije bio bez ozbiljnih iskušenja za Miloševića. Prvo, njemu je mandat isticao 15. jula 2001. godine. Nije bilo teško u narednih osam meseci očuvati većinu u skupštini. Ali gotovo da je bilo nemoguće očuvati državu. Pošto bi Milošević ostao na vlasti, Đukanović bi dobio zeleno svetlo za svoje secesionističke namere. To je bio dobar način Zapada da potkopa Miloševićevu legitimnost. Istina, Milošević ne bi morao da se na to obazire, pošto bi secesija bila neustavna. Ali, teško da bi njegov izbor u skupštini dobro izgledao ako bi mu prethodilo referendumsko odvajanje Crne Gore.

Druga nevolja dolazila je od predstojećih skupštinskih izbora u Srbiji. Oni su imali da se održe do septembra 2001. godine. Ukoliko se narodno rapoloženje u međuvremenu ne bi promenilo, Milošević bi te izbore izvesno izgubio. Time bi ostao bez nadzora nad skupštinom i vladom Srbije, tj. bez nadzora nad novcem, velikim preduzećima i najvećim javnim glasilima. A to je vodilo kraju njegove vlasti. Svakako da je Miloše-

viću i ovde ostajalo još dosta slobodnog prostora za nadmudrivanje. Mogao je da pokuša da razbije jedinstvo DOS-a. Ako to ne bi uspelo, mogao je da pokuša da mu smanji biračko telo tako što bi podigao SPO. Uz to je mogao da se, u zgodnom trenutku pred izbore, otarasi Šešelj i na njega svali što više krivice (pa i za ubistvo na lazarevačkom drumu). Mogao je da, preko Milutinovića, iskoristi velika ustavna ovlašćenja predsednika Srbije kako bi onemogućio rad nove skupštine i vlade, i tako izazove političku krizu. Konačno, mogao je da uvede vanredno stanje i da odloži izbore, ili da vlada bez skupštine.

Bilo kako bilo, da je krenuo drugim putem, Milošević bi dobio na vreme. Sasvim dovoljno da i sam psihološki prihvati neminovnost prvog, autoritarnog puta. Ili dovoljno da ozbiljnije razmisli o trećem putu, koji je vodio nagodbi sa opozicijom i mirnom povlačenju. U oba slučaja, prošao bi bolje nego što jeste. Zašto je Milošević odbacio ovaj put?

Dobro objašnjenje nalazimo u radu Dušana Pavlovića (2000), koji nosi ime "Populistički katanac". Pavlović veli ovo: "Nije Milošević odlučio da ide na neposredne izbore zato što je morao, već zato što je to jedini način na koji je znao i mogao da potvrdi svoj legitimitet i status vođe(...) Neposredan izbor Miloševića za srpskog vođu je ono što je utemeljilo Miloševićev dolažak na vlast. U toj formativnoj fazi manje je bilo važno šta je on uradio kao genije aparata, a više šta je uradio na mitinzima. Ono što ovde hoću da kažem je to da političar koji je u formativnoj fazi bio izabran populistič-

kom metodom mora svoje mesto nepriko-snovenog lidera neprestano da potvrđuje na isti takav način. Milošević je neprestano hteo da ponavlja 'izbore' iz 1988/9. godine jer je to bio jedini način da zadrži harizmu koju je tada stekao. Smisao teze o populističkom katanacu je da se Milošević našao 'zaključan' unutar populističkog načina promovisanja u vođu, odnosno da nije mogao da zamisli da svoj legitimitet potvrđuje na neki drugi način" (Pavlović, 2000).

I doista, Milošević nije izlazio na neposredne izbore još od 1992. godine. Sve dotle, on je dobijao mnogo više glasova nego njegova stranka. Godine 1990. osvojio je 63% a SPS 46% glasova, godine 1992. dobio je 53% a SPS 29% glasova. Zahvaljujući ovakvoj harizmi, Milošević je bio potpuni gospodar i u stranci, i u vladajućoj eliti. Sada je Milošević pozeleo, svedoči Ljubiša Ristić, "da pomogne da savezni i lokalni izbori što bolje prođu" (*Vreme*, 19. oktobar 2000). Želeo je, dakle, da još jednom pokaže svojoj sviti da cela vlast počiva na njemu i da stoga i dalje svi treba da ga slušaju. I naravno, bio je u dubokoj zabludi o razmeri svoje omiljenosti u narodu. Tako je napravio prvu, i najvažniju, u čitavom nizu grešaka, koje su ga odvele sa vlasti i u beogradski Centralni zatvor.

Treći put: povlačenje

Povlačenje samodržca sa vlasti nije sasvim redak slučaj okončanja autokratije, bar u Južnoj Americi (Tullock, 1987: 68). Posle više godina iscrpljujućih borbi za očuvanje vlasti, samodržac postaje umoran. Vlast mu sve manje pričinjava zadovoljstvo a sve više

napor. Igra je sve složenija a dobici sve manji. I pored sve veštine samodrška, vremenom se teškoće umnožavaju. Ostanak na vlasti za njega znači žongliranje sa sve novim i novim činjevima. I ma koliko da je vešt, približava se trenutak kada će se, na kraju, neki činj odbiti i pasti na tlo (Boesche, 1996: 470). Tako neki samodršci odlučuju da se povuku. A ako obezbede uverljiva jamstva, takav izbor se pokazuje možda i kao najbolji.

Najsvežiji je primer čileanskog diktatora Pinočea (1916). Za njegove vladavine (1973-1990) ubijeno je 3.197 ljudi, "nestalo" je 1.102, a nekoliko desetina hiljada je moralo pobeći iz zemlje. Ipak, posle prvog diktatorskog razdoblja, Pinoče je, 1980. godine, doneo ustav koji je njegovu vlast imao da uvede u mirnije vode tradicionalističkog autoritarizma. Ali, na plebiscitu za novih osam godina predsednikovanja, 1988. godine, Pinoče doživljava poraz. Osvojio je samo 44% glasova. Sada se našao pred izborom. Da li da prekriši ili čak ukine sopstveni ustav i zadrži glavnu polugu vlasti. Ili da poštuje ustav i povuče se sa predsedničkog mesta. Ubeđen da će ga autoritarne ustanove koje je izgradio sasvim dobro zaštititi, Pinoče je izabrao ovo drugo. I zaista, ustav je bio tako skrojen da ga je bilo teško promeniti. On je jamčio Pinočeu zadržavanje položaja zapovednika kopnene vojske i u narednih osam godina (Linz & Stepan, 1996: 205-209). Tako je Pinoče mirno proživio sve do 1998. godine. Čak i kada je, 10. marta, napustio položaj vrhovnog zapovednika, on je, po istom ustavu, postao doživotni se-

nator. Time je dobio zaštitu od svakog krivičnog gonjenja. Istina, nakon toga otpočele su nevolje. Tokom boravka u Britaniji, Pinoče je, oktobra 1998. godine, uhapšen. Pretilo mu je izručenje španskom sudu zbog optužbe za ubistvo španskih građana tokom diktature. Ipak, početkom marta 2000. godine, posle 503 dana kućnog pritvora, Pinoče je, zbog starosti i bolesti oslobođen, i vraćen u Čile. Maja iste godine, okružni sud Santjaga skida mu imunitet, a avgusta 2000. vrhovni sud Čilea potvrđuje ovu presudu. Tako danas Pinoče čeka na kaznu za zločine koje je počinio tokom sedamnaestogodišnje vladavine. Ali, posle svih zala, Pinoče je, ipak, dobro prošao. Zahvaljujući tome što je dobro odigrao mirni odlazak sa vlasti, dobio je još deset godina mirnog i lagodnog života. Taman da postane toliko star da izvršenje kazne postane glupo ili nemoguće.

U proleće i leto 2000. godine Miloševiću je, sasvim ozbiljno i u nekoliko navrata, nuđena nagodba o povlačenju. Najpre je, 17. februara, čelnik Saveza za promene Dragoslav Avramović izneo ponudu opozicije. Ona je podrazumevala otpočinjanje pregovora sa Miloševićem o njegovom povlačenju, pri čemu bi međunarodni činiooci pružili dobre usluge posrednika, pa i jamca. Miloševiću se stavljala u izgled spokojna budućnost, bez Haga i bez domaćih sudova (Cohen, 2001: 356).

Posle mesec dana, usledila je i druga ponuda. Prema pisanju grčkog nedeljnika *Pondiki*, koje je, krajem marta 2000, prenela domaća štampa, "priča se da je Jorgos Papandreu, ministar inostranih poslova

188

Grčke, tokom posete Moskvi početkom prošle nedelje, preneo Vladimiru Putinu predlog Amerikanaca da ubedi Miloševića da podnese ostavku u zamenu da Hag zažmuri i da zatim zapadnjaci ne insistiraju na njegovom hapšenju i prebacivanju u Međunarodni sud za ratne zločine” (*Glas javnosti*, 27. mart 2000, str. 20).

Treća ponuda došla je tri meseca docnije. *Njujork Tajms* je preneo izjavu jednog neimenovanog američkog službenika da bi Vašington sa dužnom pažnjom primio moguću ponudu iz Beograda, ukoliko je ona dovoljno ozbiljna i brza, da se Milošević, u zamenu za bezbednost i izuzimanje od Haškog suda, povuče sa vlasti (Erlanger, 2000). Iako se u članku poricala mogućnost da bi Klintonova vlada sama napravila takvu ponudu, prenesene izjave i njihov sklop bile su jasan znak Miloševiću da je takva vrsta trgovine moguća, pa i poželjna.

Konačno, opozicija je, tri nedelje docnije, ali baš nekako u času kada je Milošević odlučivao svoju sudbinu, nastavila da razrađuje moguće načine njegovog povlačenja. Đinđić je izneo zamisao da bi Milošević, umesto stranog utočišta, možda radije pristao na “ruski obrazac” povlačenja. Taj način je podrazumevao da odlazeći gospodar za svog naslednika dovede osobu od ličnog poverenja, mahom iz službe državne bezbednosti, koja će docnije da ga štiti. Tako, ono što je za Jeljcina bio Putin, za Miloševića može da bude Jovica Stanišić (*Glas javnosti*, 6. jula 2000, str. 3).

Za Miloševića je zaista bio pravi trenutak za nagodbu o povlačenju. Njegov

va vlast je izgledala postojana i jaka, a opozicija slaba i razjedinjena. Mogao je da izvuče sasvim dobre uslove pod kojima bi se povukao. Ostao bi bez vlasti, ali bi zadržao uticaj, novac i slobodu.

Ali, Miloševiću izgleda da ni na kraj pameti nije padalo da krene ovim putem. Kao što su pokazivali prethodni, ali i potonji događaji, on je slabo razmišljao na duge staze. Bio je igrač iznudice, i o nevolji je mislio tek kada mu ova sedne za vrat.

Osim toga, celokupno njegovo dotadašnje iskustvo govorilo je protiv povlačenja. On je prošao kroz mnoge krize, i sve ih je preživeo. Preživeo je promenu legitimacijskog obrasca i uvođenje višestranačja (1990). Preživeo je 100.000 razljućenih ljudi na ulicama Beograda (1991). Preživeo je osudu civilizovanog sveta i jednonedeljnu pobunu akademske elite (1992). Preživeo je milionsku inflaciju, privredni slom i gubitak većine u skupštini (1993). Preživeo je tromesečnu pobunu srednje klase i 88 dana protesta na stotine hiljada građana (1996/1997). Preživeo je i rat sa SAD, Britanijom, Francuskom, Nemačkom i sa još 15 drugih zemalja (1999).

A ono što je iz svih tih kriza naučio bilo je – *treba biti istrajan*. U prilikama kada bi svako drugi odustao i povukao se, on je uvlačio glavu u ramena, stojički podnosio udarce i čekao da se protivnik umori ili odustane. A zatim bi prelazio u protivnapad i vraćao štošta od izgubljenog položaja (Antonić, 1993; 1997). I kao što je neuhvaćenom i nekažnjenom prestupniku teško da stane sa prestupima – premda mu je jasno da je svaki

sledeći put u sve većoj opasnosti da dolija – tako je i Milošević kockarski uživao da još malo ostane u igri.

Zapravo, on se zbiljski uplašio i razmišljao o povlačenju samo u prvim krizama. U onim kasnijim, i stvarno mnogo opasnijim, pokazivao je sve veću meru hladnokrvnosti i upornosti. Najveći udar za njega predstavljao je 9. mart 1991. godine. Njegov tadašnji savetnik Zvonimir Trajković o tome ovako svedoči: “Dobro se sećam devetog marta kada su izvedeni tenkovi na ulice. Milošević je dugo, čak možda i mesec-dva, bio potresen i razbijen čovek. Doživeo je psihički slom” (u razgovoru za *Reporter*, Vol. III, 4. avgust 1999, specijalno izdanje: “Miloševićeva era”, str. 14). I sledeća kriza, u leto 1992. godine, teško mu je pala. “Svih tih meseci”, seća se njegov tadašnji saradnik Vojislav Šešelj (1995: 236), “u Miloševićevim očima gledao sam ogroman strah. On naprosto nije znao šta da radi.” Tada je, izgleda, prvi i jedini put bio pred odlukom da se povuče. Prema svedočenju tadašnjeg predsednika savezne vlade, Milana Panića, Milošević je na njegov nagovor, 8. jula 1992. godine, pristao da podnese ostavku, s tim da se pojedinosti povlačenja urede ugovorom. Isto veče, sastavljen je ugovor sa pet odredbi: 1. posle ostavke, SAD se obavezuju da će odmah da ukinu sankcije; 2. Milošević će biti predsednik jugoslovensko-američke banke; 3. Miloševiću i njegovoj porodici jamče se američke vize i slobodno kretanje; 4. prvo saopštenje za javnost daće Milošević; 5. dogovor će da potpišu Milošević i Bejker. Ali,

samo par dana docnije, Milošević je javio da se predomislio (Đukić, 1997: 130-131). Iako je, posle toga, bio suočen sa mnogo ozbiljnijim iskušenjima nego tada, Milošević, naoružan iskustvom, više nije zapadao u malodušnost i razmišljao o povlačenju. Čak ni u ratu sa najmoćnijim državama sveta.

Sa takvim navikama, Milošević nije mogao a da ne propusti vreme za povoljnu nagodbu. On je čekao i čekao... da izgubi izbore; da milion ljudi izađe na ulice; da demonstranti zauzmu Saveznu skupštinu; da padne i Televizija; da policija otkaže poslušnost; da vojska odbije da se umeša; i na kraju, da mu Koštunica saopšti odluku Ustavnog suda po kojoj on više nije predsednik. Pa čak ni tada Milošević nije bio u stanju da ozbiljno pregovara o uslovima predaje vlasti. Kad je od Koštunice saznao za odluku Ustavnog suda, namah je klonuo i digao ruke od svega (Bujošević i Radovanović, 2000: 266; intervju Slobodana Miloševića u *Danasu*, 24-25. mart 2001).

Četvrti put bio je njegova sudbina.

Četvrti put: izborni izazov

Teško je reći kada je tačno Milošević rešio da krene ovim putem. Za 30. jun bila je zakazana sednica Savezne skupštine, na kojoj je trebalo da se donese Zakon o terorizmu. Zakon je, zapravo, imala da usvoji Skupština Srbije, i na njegovo donošenje se čekalo više od mesec dana. Međutim, SPS i JUL nisu uspeli da oko toga nađu zajednički jezik sa Šešeljevim radikalima. Ovima je, izgleda, dosadila uloga slabijeg saveznika, ko-

ji obavlja najprljavije polove, a zauzvrat dobija samo najlošije parče vlasti. Ovoga puta, svoju podršku Zakonu o terorizmu radikali su uslovlili direktorskim ili upravnim mestima u najbogatijim državnim preduzećima – elektroprivredi, naftnoj industriji, šumarstvu... (*Glas javnosti*, 5. jul 2000, str. 3). Međutim, verovatno da su se nekome u JUL-u ili SPS-u ova mesta učinila kao odveć masan zalogaj za Šešelja (“mnogo je mačku goveđa glava”). Miloševići su, stoga, odlučili da direktorska mesta zadrže, a da Zakon prebace u nadležnost Savezne skupštine.

U Saveznoj skupštini, tadašnji saveznik SPS i JUL-a bila je Socijalistička narodna partija Momira Bulatovića. Ona je podržala Zakon, izjavom potpredsednika stranke Slobodana Žižića od 28. juna, da je “zakon protiv teorizma neophodan kako bi se jugoslovensko društvo zaštitilo od terorističkih aktivnosti” (*Glas javnosti*, 29. jun, str. 3). Tako, glasovi radikala nisu bili neophodni da bi Zakon prošao u Veću građana. Međutim, u Veću republika, Zakon nije mogao da dobije više od 17 glasova (od potrebnih 21). Tamo je SPS imao 9 poslanika, JUL 2 a SNP 6. Na sednicu, osim redovnih bojkotaša (DPS sa 8 poslanika i SDA sa 1), nisu došla ni petorica predstavnika Srpske narodne stranke iz Crne Gore. Sa njihovim, glasovi radikala nisu bili neophodni, bez njih, valjalo je tražiti nagodbu sa Šešeljom. Zašto poslanici SNP-a nisu došli ostaje nejasno. Ali, nagodba sa Šešeljom nije nađena. Novine su pisale da je “SRS kao uslov za prihvatanje ovog zakona tražio me-

sto saveznog državnog tužioca” (*Glas javnosti*, 1. jul, str. 3). To je, međutim, bilo jedno od ključnih mesta za rad ovog zakona, i Socijalisti nisu hteli da ga se odreknu. Stoga je odlučeno da se donošenje Zakona odloži za narednu sednicu. Na kraju zasedanja, predsednici oba veća Srđa Božović i Milomir Minić upozorili su poslanike da “planiraju vreme”, jer će Predlog zakona vrlo brzo ponovo da bude na dnevnom redu (*Glas javnosti*, 1. jul, str. 3).

Ali, poslanici su se “vrlo brzo” sastali ne zbog Zakona o terorizmu već zbog promene ustava! Naime, pet dana docnije, 5. jula, Tanjug je objavio da je u Skupštinu SRJ došao predlog o promeni Ustava koji su potpisali poslanici SPS-a, SRS-a, JUL-a, SNS-a i SNP-a. Po ovom predlogu, predsednik republike imao je da se bira neposredno, sa mogućnošću ponovnog izbora (amandman V). Sednica skupštine zakazana je već za sutradan. Miloševiću je trebala dvotrećinska većina, u oba veća. Kako su miloševići, koji predhodno nisu uspeali da dođu do obične većine, sada obezbedili dvotrećinsku, ostaje da čitamo u sećanjima tadašnjih političara. Ovoga puta, Šešelj je pridobijen za saradnju. Njegovi poslanici su, samo dan uoči obznanjivanja predloga, uredno stavljali potpis na pripremljeni papir, a jedinom poslaniku SRS-a koji je to odbio, Miodragu Vujoviću, odmah je, na zahtev Šešelja, oduzet poslanički mandat (*Danas*, 7-9. jul, str. 3).

Sve u svemu, u Veću građana miloševići su imali 96 od potrebna 92 glasa, dok su se u Veću republika namučili.

Trebalo im je 27 glasova, što je značilo da su svi poslanici SPS-a, JUL-a, SNP-a i SRS-a morali da glasaju za promenu, a da im je, i pored toga, nedostajao još jedan glas. Taj glas je nađen tako što je Milan Gajović, disident iz Đukanovićevog DPS-a, nagovoren da podrži Miloševića, pa je predsedničkim avionom iz Crne Gore dovezen na sednicu. Njegov glas je omogućio da se Miloševiću ostvari želja da može da izađe na neposredne izbore. Njegov glas je omogućio i da Milošević može da bude neposredno poražen, i tako jasno i nesumnjivo izgubi legitimitet.

Istoga dana, obznanjena je i namera Miloševića da se savezni, mesni i predsednički izbori održe u isti mah. Nikola Šainović, potpredsednik Savezne vlade i član IO SPS-a, odmah po okončanju sednice izjavio je da će "izbori za predsednika Jugoslavije biti pre završetka mandata sadašnjeg predsednika" (*Glas javnosti*, 7. 8. i 9. jul 2000, str. 3). Tako je postalo jasno da se Milošević ubrzano sprema za izbornu utakmicu.

I tako, znajući Miloševićevu sklonost da donosi brze i iznenadne odluke, ne bi me iznenadilo ako se ispostavi da je Milošević odluku o izlasku na neposredne izbore doneo u svega četiri dana. U ona četiri dana od 30. juna, kada je propalo donošenje Zakona o terorizmu, do 4. jula, kada je počelo (i završeno) sakupljanje potpisa za predlog o izmeni Ustava. Šta je tačno prelomilo Miloševića da se odluči za ovaj put, put koji će ga odvesti u propast, teško je reći. Ubrzo po njegovom padu, javilo se mišljenje

da je Milošević bio žrtva laskavaca i prepređenjaka iz njegove dvorske svite. "Moje uverenje je", veli Zoran Lilić, "da su ga ljudi iz njegovog okruženja ovog puta uverili da je atmosfera u narodu izuzetno dobra i da može da načini takav korak" (*NIN*, 12. oktobar 2000, str. 17). "Ova pogrešna procena", slaže se i Ljubiša Ristić, "posledica je glupih i nedobronamernih saveta" (*Vreme*, 19. oktobar 2000). Čak je i sam Milošević, u poslednjem intervjuu datom sa slobode, posredno potvrdio da je takvih saveta bilo. Na pitanje šta misli o navedenim tvrdnjama, nabusito je odgovorio: "Rekao bih da ti koji sada kažu da me je neko pogrešno savetovao da raspisujem izbore za predsednika godinu dana ranije, da su baš oni, ili deo njih, zastupali takav predlog" (*Danas*, 24-25 mart 2001).

Ipak, ma koliko da se iz današnjeg ugla ova odluka činila pogrešna, sa stanovišta vremena u kome je donesena ona nije bila nerazborita. Bez obzira na to da li je Milošević podlegao pogrešnim savetima, ili je sam doneo takvu odluku, verovatno da je "u leto 2000. to bio najbolji potez koji je Milošević mogao da odigra" (Pavlović, 2000).

Najpre, kao što je prethodno opisano, opozicija je bila u rasulu i rastrzana međusobnim zađevicama. "Podele u opoziciji i različiti ciljevi opozicionih aktera omogućili su Miloševiću 1993. da vlada naredne četiri godine, a 1997. još tri. Isto je trebalo da se desi i septembra 2000. Ne samo da se očekivalo da će Drašković ponovo početi da ucenjuje ostatak opozicije čuvenim 'potokreka' argumentom, nego se smatralo da se

192

tako nešto neće moći izbeći ni u ostatku opozicije” (Pavlović, 2000). Postojala je velika verovatnoća da opozicija uopšte neće da izađe na izbore. Drašković je to već i ranije jasno najavljivao, a posle promene Ustava, predstavnik SPO-a, Ivan Kovačević zvanično je izjavio da opozicija “mora bojkotovati savezne izbore... jer se pravnom terorizmu i kriminalnom rušenju Ustava ne sme dati legitimitet” (*Glas javnosti*, 12. jul, str. 3). I opozicioni prvaci, okupljeni u DOS-u, takođe su se kolebali da li uopšte da izađu na izbore. Još 11. jula Đinđić je objašnjavao da “opozicija nije donela konačnu odluku o izlasku na savezne izbore” (*Glas javnosti*, 12. jul 2000, str. 3).

Drugo, i da se svi predomisle i prijave se za izbore, Miloševiću je bilo jasno da Drašković i Đinđić nikada neće da stanu iza zajedničkog predsedničkog kandidata. “Milošević je nenajavljenim raspisivanjem neposrednih predsedničkih izbora računao na iznenađenje u opoziciji. Opozicija se bila spremala za savezne i lokalne izbore, a sada su se, odjedared, u celoj priči pojavili i predsednički. Opozicija nije imala spremnog predsedničkog kandidata. Međutim, ne samo da ga nije imala, bilo je sasvim nejasno kako bi ga opozicija uopšte mogla naći. Karta na koju je Milošević igrao bila je da pola opozicije neće uspeti da se dogovori oko jedinstvenog kandidata, a da druga polovina uopšte neće izaći na te izbore” (Pavlović, 2000).

I treće, u trenutku kada je Milošević donosio ovu odluku, politička ponuda biračima bila je takva da je Milošević

stvarno bio u prednosti u odnosu na ostale takmace. Istraživanje koje je, juna 2000. godine, sprovedeno za potrebe američke vlade, pokazalo je sledeću listu političkog poverenja građana Srbije: Milošević 16%, Koštunica 9%, Drašković 8%, Avramović 8%, Šešelj 6%, Đinđić 4%, “niko” 25% (Cohen, 2001: 361). I sami građani Srbije verovali su da, na predsedničkim izborima, Miloševića niko ne bi mogao da pobedi. Po istraživanju agencije Stratedžik marketing (obavljeno 17-22. juna), 24,2% ispitanika verovalo je da će pobeđu da odnese Milošević, 8,4% Drašković, dok je na Koštunicinu pobeđu računalo svega 4,1% građana Srbije (*Blic*, 12-13. jul 2000). Čak i Miloševićeva stranka nije stajala loše. Prema istraživanju CPIJM (Ljiljana Bačević), obavljenom između 11. i 15. jula, za DOS bi glasalo 24% građana a za SPS 20% biračkog tela (*Vreme*, 21. septembar 2000, str. 13). Istina, neodlučnih je bilo čitavih 29%. Ali, oni su obično, zgađeni preganjanjima i prepucavanjem opozicije, završavali kao neglasači. Zašto bi izbori 2000. godine bili izuzetak?

Naravno da Milošević svoju odluku nije zasnivao na istraživanjima javnog mnjenja. Ali, pretpostavljam da ni policijski izveštaji, kojima je naš samodržac najviše verovao, nisu izgledali drugačije. Opozicija *jeste* bila u rasulu. I on, u tom trenutku, *jeste* bio bez ozbiljnog takmaca. Stoga je razumljiva sreća koja je, na prijemu održanom 7. jula, izbijala iz svake pore Miloševićevog lica. Njega je najviše brinulo hoće li da uspe njegov ustavni *Blitzkrieg*. Kada je to 6. jula obavljeno, sve drugo mu je izgledalo la-

ko. Put da "Slobodan Milošević na vlasti ostane do 2009. godine" (*Glas javnosti*, 10. jul, str. 3) činio se širom otvoren.

PUT U PROPAST

Nije Milošević pogrešio 3. ili 4. jula, kada je rešio da ide na neposredne izbore. On je pogrešio 7. jula, kada je poverovao da je sav posao završen. Pravo je čudo sa kojom lagodnošću je Milošević čekao septembarske izbore. "General Pavković mi je kasnije ispričao", prenosi Đinđić, "da mu je Milošević svega dva dana pre izbora rekao kako je siguran da će dobiti 70 odsto glasova, i da, ako se DOS nešto buni i sumnjiči vlast za eventualnu krađu, tih 100.000 glasova sa Kosova može da pokloni Koštunici" (Đinđić, 2000: 2.35).

Verovatno da je Miloševića uspavala činjenica da su se, tokom celog jula, stvari sa opozicijom dešavale upravo onako kako je predvideo. Drašković je odbijao da se sa ostatkom opozicije dogovori i oko izlaska na izbore, i oko zajedničkog kandidata. DOS više nije želeo da čeka Draškovića, i postepeno se oblikovalo mišljenje da bi Koštunica mogao da bude najbolji takmac Miloševiću. Onda se Drašković iznenada predomislio. Pozvao je novinare i 6. avgusta obznanio da SPO izlazi na savezne izbore sa sopstvenom listom i sa sopstvenim predsedničkim kandidatom. Sam se nije kandidovao, već je isturio Vojislava Mihailovića, bezbojnog političara i neubedljivog gradonačelnika Beograda. Drašković je, dakako, pozvao i ostale "potoke" da se pridruže "SPO-reci". On je iskreno verovao da sve stranke u DOS-u ne nose

više od 500-600 hiljada glasova, dok samo njegova stranka ima 800.000 pouzdanih glasača (*Vreme*, 19. avgust 2000, str. 9).

Ostatku opozicije, naravno, nije padalo na pamet da se uliva u Draškoviću reku. DOS je, sutradan, za svog kandidata izabrao Koštunicu. Činjenica da je ostatak opozicije krenuo bez njega, razgnevila je Draškovića. Stoga je započeo čeonu napad na DOS. Njegove prvake optuživao je da razbijaju jedinstvo opozicije (*Info-Niš*, 12. avgust 2000; preneto u Drašković, 2001: 401-407), i da se "svakodnevno sastaju i dogovaraju sa Slobodanom Miloševićem" (*Vreme*, 19. avgust 2000, str. 10).

Dakle, do početka avgusta, za Miloševića je sve išlo kako treba. Opozicija je, istina, rešila da izađe na izbore. Ali nastavila je da se svađa kao u najbolja vremena. To je Miloševiću obećavalo još jednu "rutinsku pobjedu". Međutim, početkom avgusta okolnosti su se dramatično promenile. I to na Miloševiću štetu.

Prvo, veći deo opozicije istakao je za Miloševića vrlo nezgodnog takmaca. Kada se, u julu, postavilo pitanje ko bi bio najbolji kandidat opozicije u takmičenju sa Miloševićem, prvi na kog su svi pomislili bio je – Vojislav Koštunica. Čudnovato je kako su svi bili složni oko toga. I ranije je ovaj političar bio pred očima javnosti, ali je većina opozicionog sveta bila ravnodušna prema njemu. Smatralo se da je isuviše "tunjav" i "zadrt" da bi mogao da ujedini opoziciju i ozbiljno naškodi Miloševiću. Ali sada su svi, kao jedan, povikali – Koštunica! Njegova "tunjavost" sada je postala "moralnost", a

194

“zadrstost” se preobrazila u “načelnost”. I istraživanja javnog mnjenja potvrđivala su da bi Koštunica mogao da se nosi sa Miloševićem. Po pomenutom julskom istraživanju CPIJM, Milošević bi dobio Đinđića sa 32%: 30%, Draškovića sa 33%: 27%, ali bi izgubio od Koštunice sa 28%: 43%.

I doista, Koštunica je bio savršeni takmac Miloševiću. U uslovima sistemske korupcije ostao je čist, i za njegovo ime nije mogla da se veže nijedna novčana afera. Bio je iskreni rodoljub, i – za razliku od ostalih opozicionara – nije primao novac od dojučerašnjih napadača na Srbiju. Konačno, bio je dosledni opozicionar, i – opet za razliku od većine opozicionih prvaka – nikada nije ni video, a kamoli opsluživao Miloševića.

195 Zbog svega toga, Koštunica je bio veoma nezgodan za “propagandnu obradu”. Miloševićev opadački stroj – RTS, *Politika*, *Novosti*... – prvih mesec dana uopšte nije umeo da priđe Koštunici. Ceo avgust je prošao a da Koštunica nije ni načet. Tek u septembru započeti su neposredni napadi na njega. Ali ni tada nije pronađen pravi pristup. Koštunica je napadan: što je “promenio prezime” (Branislav Ivković, RTS, 21. septembar); što “redovno vara svoju suprugu” (komentar *Politike*, 17. septembar); što je “tunjav” (Ivan Marković, RTS, 11. septembar); što “ide po Srbiji i ne priča ništa” (Dušan Matković, RTS, 12. septembar); “što ne zna ni pet rečenica da kaže” (Živorad Smiljanić, RTS, 17. septembar; DOR, 2000/5: 92-94; 139); što izgleda kao “miš na lancu Zorana Đinđića” (Dušan Matković;

preneto u: *Vreme*, 21. septembar, str. 26), i koješta. Milošević uopšte nije shvatao šta se događa. Od početka je potcenio Koštunicu (zvao ga je “mačkar”) i nije video da njegova propagandna mašina sa Koštunicom ima daleko više teškoća nego 1990. godine sa Draškovićem, ili 1992. godine sa Panićem.

I drugo, Drašković je preterao sa potok-reka navlačenjem. Njegovo hirovito ponašanje, njegova sklonost da stalno menja odluke, njegova potreba da u opoziciji uvek bude prvi, dojadili su javnosti. Ranije je odbijao da sa ostatkom opozicije sarađuje oko zajedničkih kandidata, tvrdeći da nema uslova za izbore, i da na njih neće da izađe. Sada se najedared, i bez razloga, predomislio i rešio da se pojavi na izborima. Ali, opet nije hteo da sarađuje sa drugom opozicijom. I još je za kandidata istakao neubedljivog Vojislava Mihailovića. To se činilo kao namerno potkopavanje mogućnosti opozicije da savlada Miloševića. Celokupna nezavisna javnost, predvođena liberalnom elitom, okrenula se protiv Draškovića. Sa njima, Draškovića su ostavili i njegovi birači. Ali, to ne samo da nije shvatao Drašković. To nije video ni Milošević. I dalje je mislio da Draškovićev samostalni nastup znači podelu opozicionih glasača. I da će Draškovićev propagandni rat protiv DOS-a imati odjeka u biračkom telu.

Već početkom avgusta pojavili su se za Miloševića prvi znakovi upozorenja da stvari ne idu dobro. Za samo mesec dana, raspoloženje javnog mnjenja suštinski se promenilo. Činjenica da su osamnaest stranaka, a među njima i Demokratska stranka

Zorana Đinđića, stale iza časnog, rodoljubivog i doslednog Koštunice, ostavila je dobar utisak na birače. Većina birača poodavno je bila nezadovoljna Miloševićem. Sada je konačno dobila i nekog za koga može da glasa. I opozicioni birači su odlučili. Glasace za Koštunicu.

Početak avgusta, DOS doživljava neverovatno skok omiljenosti. Već je pominjano istraživanje CPIJM iz jula meseca. Udeo neodlučnih bio je čitavih 29%, SPS je imao 20%, a DOS 24% privrženika. Jedanaestog avgusta CPIJM je završio novo istraživanje. Broj neodlučnih pao je na 12%, SPS je zabeležio blagi rast do 23%, SPO je imao svega 6%, a DOS je skočio na čitavih 38% (*Vreme*, 21. septembar, str.13). Srbija je prelomila!

Milošević nije morao da veruje ovom istraživanju. Ali i istraživanja većine drugih ustanova, rađena tokom avgusta i septembra, potvrđivala su ovaj nalaz. Koštunica je po svima njima dobijao: CPA/CPS – 43%:21%, Medium – 35%:24%, Markplan – 33%:19%, Stratedžik marketing – 29%:26% (*NIN*, 14. septembar 2000, str. 16-17). Istina, postojalo je i jedno istraživanje, rađeno na velelepnom uzorku od 3.154 ispitanika (trostruko većem od uobičajenog za Srbiju), koje je davalo prednost Miloševiću (33%:32%; isto). Ali, to istraživanje je rađeno po narudžbini SPS-a i JUL-a, a radila su ga lica pouzdane političke podobnosti ali sumnjive stručnosti (agencija IPRESS, pri Institutu za političke studije; direktor Instituta Živojin Đurić). Pošto su od svojih “stručnjaka” dobili nalaz kakav im je odgo-

varao, miloševićevci su, verovatno, pomislili da ostala istraživanja s jednakom verodostojnošću izražavaju samo želju naručioca. Tako su ih sve odbacili.

No, ako Milošević nije verovao istraživanjima, šta je bilo sa njegovom policijom? Zar je moguće da policija nije znala stvarno raspoloženje naroda? Ili se niko nije usuđivao da Miloševiću saopšti istinu? Na odgovore na ova pitanja očito da ćemo morati malo da sačekamo. Pretpostavljam da nije posredi nikakva zavera, već da su Miloševićevi generali, birani po udvoričkim a ne po stručnim veštinama, bili krajnje nesposobni. Ishod izbora od 24. septembra predstavljao je, prema svedočenjima iz same policije, pravi “šok za čelne generale SUP” (*Nedeljni telegraf*, 1. novembar 2000, str. 7). Oni su bili zauzeti kupovinom i opremanjem svojih novih vila, nabavkom blindiranih limuzina, i poslovima oko šverca cigareta, oružja i droge. Stoga nisu ni stigli da ozbiljno izvide šta narod misli.

I Milošević je samouvereno nastavio da srlja u propast. Ne samo da nije preduzeo ništa već je propustio da se okoristi i onim što ima. Recimo, Zakonom o informisanju. Nezavisna štampa svojski je zaleгла za DOS i Koštunicu, uredno prenoseći sve optužbe na račun SPS-a i Miloševića. Zakon je pružao način da se novine dovedu u red. Međutim, u julu, avgustu i septembru, dakle u tri udarna predizborna meseca, izrečene su samo dve kazne u ukupnom iznosu od 430.000 dinara. Poređenja radi, treba reći da je samo u prva tri meseca 2000. godine izrečeno 11 kazni, ukupne vrednosti 2.910.000, a u aprilu i maju (znači u dva

196

meseca) 12 kazni, koje su iznosile ravno 3.956.500 dinara (DOR, 2000/5: 64). Umesto da pojača nasilništvo, ili da ga bar održi u istoj ravni, Milošević ga je slabio!

Osim toga, Milošević se bahato odrekao pripomoći Vojislava Šešelja u predizbornom predstavljanju. Šešelj jeste pristao da podrži ustavne promene. Ali, nastavio je da pritiska SPS i JUL svojim zahtevima o ravnopravnijoj podeli vlasti. Međutim, nailazio je samo na zid odbijanja. Teško je sada reći zašto Milošević nije našao zajednički jezik sa Šešeljom. Možda mu se Šešelj zamierio kad je odbacio predlog Generalštaba (*Politika*, 10. jun 2000, str. 1) da mu se dodeli orden narodnog heroja. Isto tako, Šešelj je javno napao i generala Pavkovića zbog stranački pristrasnih istupa i što se “gura u ideologiju” (izjava u *Nedeljnom telegrafu*, 12. jul 2000, str. 6). Ali, Šešelj je podržao i ustavne promene, do kojih je Miloševiću bilo toliko stalo. Očigledno, sa Šešeljom se moglo nagoditi. No, samouverenom Miloševiću to mora da se činilo kao izlišan trud.

Prva loša posledica po Miloševića bila je da je Šešelj krenuo samostalno u izbore. Za predsedničko mesto istakao je Tomislava Nikolića, drugog čoveka u stranci. Bilo je jasno kako i Šešelj misli da će Milošević da pobedi (jer bi, u protivnom, sam bio kandidat). Ali, isto tako je bilo jasno da radikali oduzimaju i deo mogućih glasova Miloševiću. Na izborima 1992, Šešelj je neposredno podržao Miloševića, pa je ovaj pobedio već u prvom krugu. Sada je Šešelj imao svog kandidata.

Drugo, Šešelj ne samo da je krenuo samostalno na izbore, već je, kako je

kampanja odmicala, sve manje napadao opoziciju a sve više SPS i JUL. Za to su, prema Šešelju, bili krivi sami miloševićevci koji su prvi otpočeli rat protiv njega (konferencija za novinare SRS, 7. septembar; preneto u: *Velika Srbija*, god. XI, br. 1584, str. 50). U predizbornoj kampanji Šešelj je bio vrlo vredan saveznik, posebno u debatnim emisijama državne televizije. Nadaren kao govornik i bezočan kao sagovornik, Šešelj je bio strah i trepet za svakog ko je trebalo da mu izađe na megdan. Sada je, međutim, svoju veštinu okrenuo protiv saveznika. U dve predizborne TV debate, Šešelj je vrlo oštro – i vrlo dopadljivo! – kudio SPS i JUL, mnogo više nego DOS. Optuživao ih je da su “neiskreni u Vladi”, da su “podli i pokvareni”, da “kao ateisti nemaju morala”... (debata od 8. septembra; preneseno u listu *Svedok*, 12. septembar 2000, str. 4). Miloševićevci su se uplašili i otkazali tri naredna TV sučeljavanja. Ali, šteta je već bila učinjena. Krugovi svađe su započeli, i radikali su kraj kampanje dočekali u najvećem ratu sa miloševićevcima. (Šešelj je, tri dana pred izbore, optužio “levičarske partije da su izvršile svojevršni državni udar” i da spremaju “falsifikovanje ovih izbora”; konferencija za novinare, 21. septembar; *Velika Srbija*, isto, str. 52).

Svađa je imala rđave posledice i po jedne, i po druge. Neka istraživanja su pokazivala da je ulaskom u Miloševićevu vladu, 1998. godine, Šešelj izgubio dve trećine svojih glasača (18% ispitanika je na izborima 1997. godine glasalo za SRS, a ponovo bi glasalo samo 6%; Sajc, 1998). Predstava sa

njegovim izlaskom iz vlade, 1999. godine, i Milutinovićevom uredbom da radikali “moraju” da ostanu u vladi, nije nimalo doprinela da se poveća njegov deo biračkog tela. Sada je, napadajući SPS i JUL pred izbore, Šešelj pokušavao da povrati nešto od starog ugleda Miloševićevog suparnika. Ali, bilo je kasno. Radikali ne samo da su dobili dve trećine glasova manje nego 1997. godine već je i njihov predsednički kandidat dobio 122.286 glasova manje od same stranke. Nemam pouzdane pokazatelje kome su otišli ti glasovi. Ali, smeo bih da se kladim da nisu završili kod Miloševića.

Najgore od svega, Milošević nije imao rezervni plan. Nije uopšte razmišljao – šta ako izgubi izbore? Bilo je ljudi, čak iz njegove najbliže okoline, koji su ostavljali utisak kao da su svesni i te mogućnosti. Tako je sama Mirjana Marković, govoreći u Požarevcu deset dana pred izbore, optužila NATO i njegove “domaće zastupnike” da se spremaju “da pokradu izbore, kao što su ih pokrali u Crnoj Gori i u Republici Srpskoj”. Ako bi u tome uspeli, “NATO i njegovi zastupnici bi proglasili da je pobeda volja naroda i da je to trijumf demokratije. A ako ne bi uspeli... optužiće vlast u Srbiji da je nedemokratska” (DOR, 2000/5: 76).

Ovaj drugi razvoj događaja posebno je razrađivan. Rukovodilac JUL-a i savezni ministar za informisanje Goran Matić “raskrinkao” je, na konferencijama za štampu (9. i 13. septembra), opoziciju zamisao nasilnog prevrata. Po njemu, u prvom koraku se “propagandnim anketama... u javno mnjenje nasilno usadi uverenje da

opozicija dobija izbore”. To, naravno, uopšte nije tačno, jer “prema našim, objektivnim anketama Koštunica ima samo četiri odsto a ne četrdeset odsto kako to pokazuju lažne ankete”. U drugom koraku, pošto vlast objavi stvarni izborni ishod, opozicija proglašava da su izbori pokradeni i izvodi narod na ulice. I u trećem koraku, 1.500 policajaca iz Republike Srpske, koji su “potplaćeni i američki proorijentisani”, preoblače se u srbijanske uniforme, sedaju u 140 vozila, dolaze u Beograd i počinju “da hapse pripadnike vlasti, prikazujući da je navodno policija stala na stranu opozicije”. Matić je, pošto je ovim pokazao da “mi taj scenario znamo”, na kraju upozorio opoziciju da će “zemlja i njeni organi bezbednosti imati dovoljno snage da izađu na kraj sa ovakvim pokušajima” (DOR, 2000/5: 73; 75).

Ovi nastupi Markovičke i Matića mogli su da budu shvaćeni samo na jedan način. Vlast je postala svesna da će da izgubi izbore, i sada priprema javno mnjenje za krivotvorenje izbora i za obračun sa opozicijom. Međutim, dalji događaji su pokazali da nastupi Markovičke i njene svite nisu bili više od uobičajenih predizbornih naklapanja. Milošević niti je mislio da će da izgubi izbore, niti se spremao da ih krivotvori, niti je imao bilo kakav plan “pacifikacije opozicije”. I sama Markovička je kasnije posvedočila: “Bila sam iznenađena rezultatima predsedničkih izbora. Dopuštam sebi i danas da kažem da sam prilično kompetentna da procenim raspoloženje javnosti. Sama sam veoma aktivno učestvovala u izbornoj kampanji i imala sam sliku raspoloženja bi-

rača. Ta slika je išla u prilog drugačijeg rezultata od onog koji je objavljen 6. oktobra” (Vreme, 15. mart 2001, str. 34).

Da je Milošević dan odluke dočekivao bez pripremljenog izlaza za slučaj nužde, jasno se videlo samog 24. septembra. Opozicija je, svedoči Đinđić, bila zaprepašćena kada je shvatila da vlast ništa ne preduzima kako bi je izigrala. “Prvi naš šok bio je kada su oni pustili naše kontrolore da uđu i prisustvuju glasanju. Drugi šok je bio da su pristupili prebrojavanju glasova, a treći da su potpisali zapisnike. To je govorilo da oni očigledno nisu očekivali takav rezultat... Svi su oni iz vrha bili potpuno sigurni da će dobiti izbore” (Đinđić, 2000: 2.35).

I doista, nikakva izborna krađa nije bila pripremljena. Kada je Milutinović 1997. godine izabran, dodato mu je preko 300.000 glasova sa Kosova (OI, 1998: 82). Ovoga puta, izborna mesta na Kosovu zatvorena su već u 16 časova, a zvanična procena, data 24. septembra uveče, bila je da je na izbore izašlo “oko 45.000” ljudi. Time je gotovo sasvim isključena mogućnost korišćenja kosovskog spremišta od 400-500.000 glasova za popunjavanje manjka u Miloševićevim glasovima. Odsustvo prave opozicije u Crnoj Gori takođe je moglo da bude iskorišćeno da se Miloševiću pridoda bar 100.000 glasova. Ali, miloševićevci su bili zadovoljni što Koštunica tamo nije dobio više od 6.801 glasova. I u Srbiji se moglo daleko više uraditi. Uz ograničene izborne nepravilnosti, Koštunici se moglo ukrasti bar 200.000 glasova i toliko pridodati Miloševiću. Opozi-

ciji je, međutim, svuda dopušteno da nadzire glasanje. Zapisnici su svuda ne samo uredno overeni već je opozicija često dolazila i do njihovog prepisa. Umesto da isključite telefonske veze dok ne proglase svoju pobjedu, miloševićevci su pustili opoziciju da javno zbraja glasove – pred novinarima u dvoranama, i pred narodom na trgovinama. I vladajuće stranke su pripremile uličnu proslavu pobjede. Ali, čekale su stvarne izveštaje o pobjedi! Kada oni nisu pristigli, sa ulica su se povukle i pristalice režima i policija. Opozicija je ostavljena da na miru slavi izborni trijumf.

Diletantizam, zar ne? Miloševićevci, koji su godinama nameštali izbore, čekali su da se završi glasanje i izbroje glasovi pa da tek onda, u strahu i panici, krenu sa krađom! Čovek ne može a da se još jednom ne zapita – ako je već Milošević, u svojoj samoljubivosti, izgubio vezu sa stvarnošću, šta su radile ostale skutonoše? Zar je moguće da su i one podlegle svojoj sopstvenoj promidžbi o “četiri posto” pristalice opozicije (komentar Tanjuga, prenesen u *Politici*; DOR, 2000/5: 11)? Zar je moguće da niko, bez Miloševića pa i uprkos Miloševiću, nije skovao rezervni plan?

Odgovor je, naravno, potvrđan. Trulo ustrojstvo, u kom je sva moć usredsređena u rukama jednog čoveka; u kom se ništa ne preduzima a da on ne naredi; u kom su laskanje i muftarluk zamenili odanost i vičnost; u kom državnu elitu čini bašibozluk – u takvom ustrojstvu zaista se nije moglo očekivati da neko bude veći prijatelj Miloševiću od njega samog.

Nesvestan šta se događa, Milošević je dočekaio i 5. oktobar. Mislio je da je posredi samo još jedan u nizu besplodnih zborova opozicije. "Informacije koje su, u tom pogledu, stizale do moga muža, a ja ih čula od njega", svedoči Markovića, "nisu ukazivale ni na kakvo ozbiljno nasilje. Oboje smo smatrali da se radi o izvesnom pritisku da se ne dođe do drugog izbornog kruga za predsednika" (*Vreme*, 15. mart 2001, str. 34). Umesto da se ozbiljno spremi za odsudnu odbranu, Milošević je čitavu stvar prepustio ministru policije Vlajku Stojiljkoviću. Međutim, ovaj trbušasti grubijan, koji do položaja nije došao zahvaljujući sposobnosti već udvorištvu Miloševićevoj ženi, malo šta je znao o policiji. Zamislio je da Beograd brani sa tri prstena policije. U ta tri prstena, Stojiljković je rasporedio najveći deo "jedinica javne bezbednosti za posebne namene" (Bujošević i Radovanović, 2000: 44; 56). Posebne jedinice policije koje su upravo i stvorene da bi zajedno delovale našle su se, tako, razbijene i daleko od Dedinja. Štaviše, kada su kolone ratobornih opozicionara probile prstenove, Stojiljković, koji je lično zapovedao policijskim dejstvima, nije se setio da jedinice sakupi i okolnim putevima dovede u Beograd! Umesto prekaljenih specijalca, glavne ustanove poretka branili su policajci koji u uobičajenim prilikama sede u stražarskim kućicama na ulazima u strana predstavništva (Bujošević i Radovanović, 2000: 83).

Pa čak i kad su prevratnici zauzeli Skupštinu i Televiziju, Milošević se po-

našao kao da ne shvata šta se događa. U tom trenutku, još uvek je raspolagao sa moćnim oružjem – vojskom. Da je vojska krenula na pobunjenu varoš, pitanje je kako bi se sve završilo. Milošević je pozvao telefonom vojnog zapovednika, generala Pavkovića i naredio napad. Međutim, Pavković se predomišlja i ne izdaje naređenje već spremnim jedinicama. Milošević opet zove i pita šta je sa napadom. Pavković i dalje vrda. I šta tada radi Milošević? Od njega do Pavkovića nema ni pet minuta vožnje. On treba samo da se pojavi na komandnom mestu, sa svojom ličnom gardom, i Pavković neće imati kud. Uostalom, ako neće Pavković, tu su drugi ratoborni generali koji jedva čekaju priliku da ga zamene i obračunaju se sa opozicijom. "Izvršni deo naredbe nestrpljivo očekuje tim 'jastrebova': general-pukovnik Miodrag Simić, general-potpukovnici Ljubiša Stojmirović, Milen Simić, Stamenko Nikolić i Bane Petrović. Neki čak trljaju ruke, uzbuđeni pred predstojećim 'borbenim dejstvom' – Sad ima da im ... majku!" (Stojadinović, 2000). Milošević samo treba da se nađe tamo gde je najvažnije, gde je "krizni štab", gde se odlučuje, i eto preokreta. Ali, ništa od toga. Milošević ostaje gde jeste i nastavlja da zove Pavkovića. I što ga više zove, sve manje naređuje, a sve više moli. A što on više moli, Pavković je više rešen da naređenje ne izvrši.

Tako je pao Milošević. Predugo je bio samodržac. Uljuljkivan sve većim udvorištvom, nije više shvatao šta se događa. Nije shvatio ni 24. septembra, kada mu je glava, samo jednim udarcem, bila odsečena.

200

Njegovo telo je ostalo da sedi u tronu, glava se i dalje nalazila na ramenima. No, krv je liptala na sve strane, i nespretni pokušaj njegovih čauša da krv zaustave a glavu zašiju završio je neuspehom. Milošević se i dalje glupavo smeškao i govorio: “Nije mi ništa”. Ali, bio je gotov. Petog oktobra bio je potreban samo udar ruke da silnikova glava odleti sa ramena i tresne o zemlju. Jedan samodržac zanavek je otišao u istoriju.

ZAVRŠNI POGLED

U petak 24. maja 1940. godine, Prva pancerska divizija generala Guderijana (Heinz Guderian) stigla je na deset milja udaljenosti od 400.000 iscrpljenih britanskih i drugih savezničkih vojnika, prikliještenih na flandrijskim plažama. I upravo tada, kada je “najveći tenkovski zapovednik spremao najveću mehanizovanu jedinicu za najveći vojni udar u dvadesetom veku”, stiglo je naređenje da stane. Uprkos stalnim generalovim protestima, naređenje je ostalo na snazi i u naredna tri dana! Taman koliko je Britancima bilo potrebno da se utvrde i pripreme za operaciju prebacivanja 338.226. vojnika na ostrvo. Iza naređenja je stajao lično Hitler.

U utorak 21. maja 1940. godine, admiral Reder (Erich Raeder) izneo je Hitleru neka razmišljanja o iskrcavanju u Britaniju. Admiral je već pola godine ranije naredio svojim ljudima da razmotre takvu mogućnost. Hitler, međutim, za to nije bio previše zagrejan. Štaviše, kada su se sledeći put susreli, 20. juna 1940. godine, Hitler je pokazao mnogo više zanimanja za mogućnost preseljenja Jevreja na Madagaskar nego

za napad na Britaniju. Mesec dana docnije, 16. jula, Hitler se ipak rešio da otpočne sa pripremanjem za invaziju. Ali, najbolji trenutak je prošao. Decembra 1940. Hitler je odustao od osvajanja Engleske i okrenuo se Sovjetskom Savezu.

Da je Hitler bio smeliji, produžio ka flandrijskim plažama i odmah prešao Lamanš (što je svakako mogao), Britanija bi, tog maja 1940, bila uzeta jednako lako kao i Norveška. Južno od Londona nalazilo se svega 48 poljskih i 54 protivtenkovska topa. Narodna zaštita je bila nenaoružana, jer je tek u avgustu 1940. iz Amerike pristiglo 483.924 pušaka kojima su opremljeni teritorijalci. I sama vojska na ostrvu bila je loše opremljena. Prva londonska divizija, koja je držala ključni sektor od Šepija (Sheppey) do Raja (Rye), imala je samo 23 poljska topa, šestinu predviđenih protivtenkovskih zolja, a nije imala nijedan protivtenkovski top i nijedno oklopno vozilo! RAF još nije bio razvio radar, a ni šifra Lutwaffe još nije bila provaljena. Juna 1940. Kraljevska mornarica raspolagala je sa samo 48 upotrebljiva razarača – naspram 433 koliko je imala 1919. godine: “Svakako da nije nemoguće videti kako bi prva uspešna invazija Britanije nakon 874 godine mogla da bude izvršena.”

Pad Britanije, u leto 1940. godine, doveo bi do potpuno drugog toka, a verovatno i do ishoda rata. Hitler se ne bi morao bojati britanskog dosađivanja sa Balkana, pa ne bi gubio dragoceno vreme, u proleće 1941, na Jugoslaviju i Grčku. Usamljene SAD teško da bi se usudile i da zaplo-

ve preko Atlantika a kamoli da oslobađaju Evropu. Veliki broj naučnika koji su docnije napravili atomsku bombu toga maja 1940. godine bili su stanovnici Britanije. Sa njima ili bez njih, Hitler bi imao dovoljno vremena da do kraja 40-ih godina stvori sopstveno čudovišno oružje. Sve u svemu, Harisov bestseller *Fatherland*, kao i istoimeni film, ne bi više stajali na policama sa napisom *fiction*, već na onima na kojima piše *documentary* (svi podaci i navodi iz: Roberts, 1997).

Tok povesti nije neumitan, čak ni u glavnim crtama. Odluke političkih elita u demokratskim, ili vladara u autoritarnim režimima presudno određuju pravac istorije. Hitlerov režim bio je od početka iracionalan i čudovištan. Ali, njegov slom nije morao da se desi 1945, već možda tek 1965. godine. Još od 1990. godine slušali smo, od naših opozicionih političara, da je Milošević gotov. Od zimskih protesta 1996/7. slušamo to i od naših društvenih naučnika. Ali, to što je Miloševićev režim, u drugoj polovini devedesetih, u *sociološkom* smislu reči bio mrtav ne znači da se nužno približavao i njegov *politički* kraj. Milošević je pao, oktobra 2000. godine, ne zato što je njegov režim bio anahron i što je, kao "istorijski epifenomen", išao protiv glavnog toka svetske povesti (Ilić, 2000: 11). Milošević je pao zato što je sam, u leto iste godine, napravio nekoliko krupnih grešaka. Hitler je, u maju 1940, mislio da je Britanija, u tom trenutku, prekrupan zalogaj za njega. Njegova pogrešna procena proizvela je nekoliko sudbinski pogrešnih odluka. Milošević je, u julu 2000. godine, mislio da je

opozicija isuviše slaba da bi ga porazila na izborima. Njegova pogrešna procena dovela je do nekoliko odluka koje su ga gurnule u propast. Možda će se nekome učiniti da su pogrešne procene Hitlera i Miloševića bili nužni učinci autoritarnih političkih struktura, u kojima su vladali. Ali, ne vidim šta je Miloševića sprečavalo da vidi tako jednostavnu stvar, koja je već od 1993. godine bila belodana: da režim, ako misli da dobije izbore, mora da igra sve nepoštenije. Milošević nikada nije bio politički genije. Ali, potezi koje je povlačio od jula do oktobra 2000. godine nisu bili dostojni čak ni političkog mediokriteta.

I dobro je što je tako bilo. Ako Srbija nije imala sreće sa Miloševićem, bar je njegov kraj dobro ispao. Milošević je oteran sa vlasti bez krvi i na način koji je vratio narodu samopoštovanje (Antonić, 2000a; 2001). Mogao je da bude zbačen i ranije, ali njegov poredak ne bi bio toliko istrošen, njegovi pretorijanci bi pružili mnogo veći otpor, pa bi Srbija morala da prođe, možda, i kroz građanski rat. Da je, pak, bio vispreniji, produžio bi vladavinu i sultanističke težnje bi imale više vremena da uobliče samodržačko ustrojstvo. Tako bi Milošević mnogo pripremljenije dočekaao obračun. Bez prethodno izgubljenih izbora, nikakvi protesti, ma kako masovni bili, ne bi mogli da ga pomere s mesta. Legitimitet bi ostao na njegovoj strani a time i legitimnost upotrebe sile. Miloševića bi tada jedino kakav državni udar mogao da ukloni, ali time bi izostalo nužno narodno pročišćenje. U oba slučaja, imali bismo "revolucionarne komitete", re-

volucionarnu osvetu, i poslemiloševićevska Srbija bila bi mnogo dalje od postojanog demokratskog poretka nego što je danas.

Samom Miloševiću, naravno, to teško da može da bude ikakva uteha. U tamnički dugim danima i noćima, koje provodi u Centralnom zatvoru, naš junak izvesno da prebira po sećanju, neprestano se pitajući – gde sam to pogrešio. Ako jednom bude u prilici da pročita ovaj spis, možda će u njemu da pronade makar deo odgovora.

NAVEDENI RADOVI

Antonić, Slobodan (1993): *Srbija između populizma i demokratije; politički procesi u Srbiji 1990-1993*. Beograd: Institut za političke studije.

(1997): "Križa i učvršćivanje vlasti u Srbiji", *Gledišta*, Vol. XXXVIII, No. 1-6, str. 76-92.

(2000a): "5. oktobar i izgledi za demokratizaciju Srbije", *Nova srpska politička misao*, posebno izdanje: *Srbija posle Miloševića* (u štampi).

(2000b): "Priroda poretka u Srbiji u poslednjim godinama Miloševićeve vlasti", *Sociologija*, Vol. XLII, No. 4 (u štampi).

(2001): "Priroda Petooktobarskog prevrata, 'Miloševićevo zaveštanje' i demokratska Srbija", saopštenje na skupu *Socijalno-političke promene u Srbiji/Jugoslaviji: perspektive i ograničenja*. Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd, 2-3. mart.

Bloch, Ernst (1979): *Politička mjerenja*. Sarajevo: Svjetlost.

Boesche, Roger (1996): *Theories of Tyranny from Plato to Arendt*. University Park (Pa): Pennsylvania State University Press.

Bujošević Dragan i Ivan Radovanović (2000): *5. oktobar: Dvadeset četiri sata prevrata*. Beograd: Medija centar.

Chehabi, H. E. and Juan J. Linz (1998a). "A Theory of Sultanism I: A Type of Nondemocratic Rule", SR, 1998:3-25.

(1998b): "A Theory of Sultanism 2: Genesis and Demise of Sultanistic Regimes", SR, 1998:26-48.

Cohen, Lenard J. (2001): *Serpent in the Bosom: The Rise and Fall of Slobodan Milošević*. Westview Press: Boulder.

David, Steven R. (1986): *Third World Coups d'Etat and International Security*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.

DOR (2000): *Mediji u Srbiji: dosije o represiji*. Brojevi: 1 (januar-februar), 2 (mart-april), 3 (maj), 4 (jun-jul), 5 (avgust-septembar). Beograd: Nezavisno udruženje novinara Srbije.

Drašković, Vuk (2001): *Podsećanja*. Beograd: Srpska reč.

Drozdiak, William (1999) "Serbs Fear Milosevic Will Never Leave: Yugoslav Leader Could Turn Crippled Economy, Country's Isolation To His Advantage", *Washington Post*, October 24, Page A31, A Section; [WWW document]. URL <http://www.washingtonpost.co>

Đinđić, Zoran (2000): "Kako smo srušili Slobodana Miloševića", *Blic News*, (1): 1. novembar 2000, str. 33-36, (2): 8. novembar 2000, str. 33-36, (3): 15. novembar 2000, str. 33-36, (4): 22. novembar 2000, str. 33-36.

Đukić, Slavoljub (1997): *On, Ona i mi*. Beograd, Radio B92.

Erlanger, Steven (2000): "Informal Talks Reported on Exit Terms for Milosevic", *The New York Times*, June 19. [WWW document]. URL <http://www.nytimes.com>

Farcau, Bruce W. (1994): *The Coup: Tactics in the Seizure of Power*. London: Praeger.

Ferguson, Gregor (1987): *Coup d'Etat: A Practical Manual*. Poole: Arms and Armour Press.

Ferguson, Niall (1997): "Introduction", in *Virtual History: Alternatives and Counterfactuals*, ed. N. Ferguson, pp. 1-90. London: Papermac.

Fromm, Erich (1969): *Bekstvo od slobode*, Beograd: Nolit.

Goati, Vladimir (2000): *Partije Srbije i Crne Gore u političkim borbama od 1990. do 2000*. Bar: Conteco.

(2001): "Smisao i značaj izbora u 2000. godini" (dodatak prvom izdanju), u: Vladimir Goati, *Izbori u SRJ od 1990. do 1998: volja građana ili izborna manipulacija*, II dopunjeno izdanje, str. 223-271. Beograd: Centar za slobodne izbore i demokratiju.

Goodspeed, D.J. (1962): *The Conspirators: A Study of the Coup d'Etat*. London: MacMillan.

Ilić, Vladimir (2000): "Moskva u ulozi Rakovice", *Helsinkička povelja*, septembar 2000, str. 11-13.

Linz, Juan and Alfred Stepan (1996): *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.

Luttwak, Edward (1969): *Coup d'Etat: A Practical Handbook*. Harmondsworth: Penguin Books.

Marković, Mira (1994a): *Noć i dan: dnevnik (decembar 1992 – juli 1994)*. Beograd: BMG.

(1994b): *Odgovor*. Drugo, prošireno izdanje. Beograd: BMG.

Milivojević, Snježana i Jovanka Matić (1993): *Ekranizacija izbora: TV prezentacija izborne kampanje '92. u Srbiji*. Beograd: Vreme knjige.

Milošević, Milan (2000): *Politički vodič kroz Srbiju 2000*. Beograd: Medija centar.

Nodia, Ghia (2000): "The End of Revolution", *Journal of Democracy*, Vol. XI, No. 1.

- O'Donnell, Guillermo, and Philippe Schmitter (1986): *Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.
- OI (1998): *Oko izbora 2: Izveštaj sa predsedničkih izbora u Srbiji, decembar 1997*. Beograd: Centar za slobodne izbore i demokratiju.
- O'Kane, Rosemary H. T. (1987): *The Likelihood of Coups*. Aldershot: Avebury.
- Pavlović, Dušan (2000): "Populistički katanac", *Nova srpska politička misao*, posebno izdanje: *Srbija posle Miloševića* (u štampi).
- Pribičević, Ognjen (1997): *Vlast i opozicija u Srbiji*. Beograd: Radio B92.
- Roberts, Andrew (1997): "Hitler's England: What if Germany had invaded Britain in May 1940?", in *Virtual History: Alternatives and Counterfactuals*, ed. N. Ferguson, pp. 281-320. London: Papermac.
- Rubin, Barry (1987): *Modern Dictators: Third World Coup Makers, Strongmen, and Populist Tyrants*. New York: McGraw-Hill Book Company.
- Saje, Aleksandra (1998): *Istraživanje izborne apstinencije u Srbiji, novembar-decembar 1998* (baza podataka).
- Slavujević, Zoran (1993): „Borba za vlast u Srbiji kroz prizmu izbornih kampanja”, u: Vladimir Goati (ur.), *Izborne borbe u Jugoslaviji 1990-1992*, str. 55-166. Beograds: Radnička štampa i Institut društvenih nauka.
- Snyder, Richard (1998): „Paths out of Sultanistic Regimes: Combining Structural and Voluntarist Perspectives”, *SR*, 1998: 49-81.
- SR (1998): *Sultanistic Regimes*, H.E.Chehabi and Juan J. Linz (eds.). Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.
- Stojadinović, Ljubodrag (2000): "Drama u generalštabu", *Glas javnosti* 17. i 18. oktobar 2000, str. 4.
- Šešelj, Vojislav (1995): *Crveni tiranin sa Dedinja*. Beograd: ABC Glas.
- Tullock, Gordon (1987): *Autocracy*. Dodrecht: Martinus Nijhoff Publishers.